

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF
OSZTÁLYTITKÁR

XXV. KÖTET. 6. SZÁM.

**A XVII. SZÁZAD
MAGYAR LÍRAI KÖLTÉSZE**

SZÉKFOGLALÓ

ÍRTA

ALSZEGHY ZSOLT

L. TAG

FELOLVASTA 1934. OKTÓBER 1.-ÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1935.

A XVII. SZÁZAD MAGYAR LÍRAI KÖLTÉSZETE

SZÉKFOGLALÓ

ÍRTA

ALSZEGHY ZSOLT

L. TAG

FELOLVASTA 1934. OKTÓBER 1.-ÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1985.

Felelős kiadó: Szinnyi József.

PALLAS IROD. ÉS NYOMDAI R.-T., Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Felelős: Tiringi Károly igazgató.) — Távfeszélő: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

I.

A XVII. század magyarsága a harcok és szenvedések világában élt. Örökségül a területi és vallási megosztottság átkát kapta s velük a Privatum Commodumnak mindazt a romlottságát, amelyet a XVI. század moralistái versben és prózában hiába ostromoztak. A nemesség, amelynek sajátos alkotmánytana Werbőczy alapján e században épül ki, a haza fogalmát a maga közösségével azonosítja — de inkább az érdekeit, mint az érdemeit hangsúlyozza. Nádasdy Ferenc keserűen panaszolja: puhaság, henyeség, dobzódás dolga ifjainak; az erejebeli vagy procator vagy kalmár, az örege, midőn eszesedik s veszi hazája romlását észre, már cselekedetre alkalmatlan lévén, tanácsa nem kedves, kit némává tesz az igazmondás, midőn szemére vettethetik, hogy ifjabb lévén, miért azt nem követte, az mit vénségében tanácsol.¹ Egy névtelen azon kesereg, hogy a nemesben nincsen semmi istenes tekintet; kevély, hamisságban élni igen gyönyörködik; beszédében trágárság, latorság, csúfos szemtelenség vagyon; hűz, von, prédál, kóborol, teszen, amit tehet; semmire egyébre, csak pénz-gyűjteni jók.² Bűneinek lajstromában ott van a kegyetlenkedés, a sok részegeskedés, a buja öltözet, az egymásratörés, a lelki restség.³ Még a szelídebb erkölcsbírók is szomorúan állapítják meg: «Pénzen jár az világ, s pénz ő talyigája».⁴

Ha a sok vádat nem is vesszük szószerint, az kétségtelen, hogy a folytonos hadakozások a nemesség erkölcsi megjavulására nem adtak alkalmatosságot. A szívek ilyenkor inkább megkeményülnek, az önzés elhatalmasodik, a kegyetlenség tombol. Az életnek ezt a súlyát elsősorban a jobbágyság érezte, de tapasztalta magán a városi polgár is, amikor fegyveres hatalom

¹ Székfoglaló értekezésül felolvasta a M. T. Akadémia 1934. okt. 1-i ülésén.

² Nádasdy Ferenc *Oratioja*. 1668. Tört. Tár. 1896. 101. s k. l.

³ *Imago veritatis*. Részei a Tört. Tár. 1888., Apor P. verses művei közt és az Erd. Muz. 1901.

⁴ *Az országok romlásáról írott könyv* (1659) ajánló verse.

⁵ Rimay János: *Kerekded ez világ* ... (Munkái, 1904. 90. l.)

szállta meg a várost, a nemesség is, ha birtoka és lakhelye a hadak vonalába került. És nemcsak idegen hadak pusztítanak: a század a testvérháborúk kora, benne a külső ellenség — kevés hadjárat kivételével — a pártokra szakadt magyarság segítője-pusztítója. Ha van, akiben fellángol az eszme: egységre hozni és ezzel erőssé tenni a magyarságot — az irigység, kicsinyesség, félreértés, féltékenység azt is tétlenségre kárhoztatja. Aki e század történetét lapozza, valóban úgy érzi: valami kemény büntetés nyomja a magyarságot, valami bűnnek keserves átka!

Isten büntetésének tudta és vallotta már az előző század is a török veszedelmet. «Mert Istennek indítása nélkül — írja Károlyi Gáspár¹ — még csak szívébe is nem jönne az török császárnak, hogy Magyarországot rontassa, ha az Isten nem indítaná az ő szívét. És az Isten nem súgná az ő filébe, hogy felfegyverkezzék, az mint az próféta mondja.» A XVI. század protestáns írói az okot, a bűnt a katolicizmusban — amint ők mondták: a bálványozásban — jelölték meg; de a védekezni kezdő katolicizmus viszont rámutatott a protestantizmus és török veszedelem kezdetének összeesésére. «Ha az magyar nemzetséget Isten ezelőtt szerette, oltalmazta és felmagasztalta: ha dücsőségbe, bőségbe, békességbe tartotta mind addig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt: ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor az ti új tudományok támada» — nem világos-e a kapcsolat, kérdi Pázmány kemény szóval.² És a felelősségrevonás nemcsak a török pusztítást hangoztatja, hanem az erkölcsi eldurvulást is.

Ez a beállítás teszi a századforduló legfontosabb problémájává a kérdést: melyik az ősi vallás, vagy — ahogy a mindennapos hitviták fogalmazták: megvolt-e a kalvinizmus Calvin előtt?³ Nemcsak teológiai kérdés ez, hanem politikai is. És épen ezért olyan szenvedélyes a vita fölötte, mert a magyarság szenvedéseinek okozóját látja egymásban a két ellentétes fél. De épen ezért általános is a vita: minden gyülekezés, ünnepi és hétköznapi egyaránt, és minden társadalmi réteg felveti: a kereskedő boltjában, az iparos műhelyében, az utcák és terek nyilvánosságában a vallás ősiségének, tehát igaz voltának kérdése a beszélgetés tárgya.⁴ Mivel a felelősség vállalásáról van szó, a kérdés nyomán gyűlölség fakad. «A keresztény nevet viselők között olyan igen eláradott a gyűlölség — vallja az egyik vitázó⁵ — hogy immár

¹ *Két könyv*. 1563. (M. Irod. Ritk. V. 51. l.)

² *Felelet az Magyarai István prédikátornak*. 1603.

³ *Posaházi Jánosnak Kis Imre nevű jesuita paterrel való vetekedése*. 1666. Tudósító levél.

⁴ Monoszlai András: *De invocatione Sanctorum*. 1589. Ajánló levél.

⁵ *Fővenyen épített ház romlása*. 1666. Aj. lev.

ketten avagy hárman alig találkozhatnak egybe egy uton, alig mulathatnak egy asztalnál úgy, hogy a vallás fölött ne legyen kocódások és a miatt egymás ellen való megbékélhetetlen gyűlölségek.» Ebből a szemszögből értjük meg, hogy a XVII. század magyar irodalmának vallásos a jellege, a vallás igazának kérdése az uralkodó probléma.

A század hitvalló fia a maga vallását nemcsak az ész, hanem a szív dolgának is érezte. Kemény János azért döbben meg annyira, amikor megtudja, hogy első felesége pópista; nem is nyugszik addig, míg harmadesztendőre át nem téríti.¹ Bethlen Miklós is megérti anyját, aki átokkal sújtja pópistává lett leányát.² A nemesi végrendelekben csaknem állandó az ilyenfajta záradék: «Mindezeket az édes feleségemnek úgy hagyom, hogy igaz reformata helvetica religióban állhatatos legyen, és pópista emberhez férjhez ne menjen, se pópista ceremóniákkal se titkon, se nyilván ne éljen, sőt pópista szolgálkat és cselédet tudva és szántsándékkal ne tartson. Ha peniglen különben cselekednék... minden jószágimból... elessék.»³ Mindez azt mutatja, hogy e század legtöbbet a vallás dolgaival törődött.

Nyilvánvaló, hogy az irodalomból is a vallásos termékek érdekelték. De nemcsak a vitatkozó természetűek, hanem az erkölcsöt építők is. «Mivel, keresztény, bizonyos vagy ebben, hogy Isten nélkül segedelem nincsen: hát magad buzgó könyörgésre szoktasd» — ajánlja Szenczi Molnár Albert imádságos könyve élén (1621) egy figyelmeztető versike. A kornak tehát bő az imádságkönyv-termése is. Többnyire elmélkedő jellegűek, amelyek az ismert imakönyvek mondataihoz fűzven gondolatokat, az imát mélyítik el — vagy az élet egyes mozzanataihoz kapcsolnak egy-egy meleg fohászt. A derék Péchi Lukács már 1591-ben magyarul tolmácsolja «Szent Ágoston doctornak elmélkedő, magán beszélő és naponként való imádságát az keresztény atyafiaknak épületire»; Pázmány Kempist fordítja le, a luteránus Madarász Márton «Szent Bernárd atyának szép ájtatos elmélkedését»; de világiak is gyűjtenek, fordítanak, írnak imádságos könyveket, mint Nádasdi Pál, Tasi Gáspár, Wesselényi István,⁴ a fejedelem Apafi.⁵

Az irodalom tehát a XVII. században elsősorban a lélek szolgálata. Nem a forma, hanem a tartalom a fontos. A vallásos irodalomnak ezt az elvét már Monoszlai András így fogal-

¹ Kemény János *Önéletírása*. (Szalay L. kiadása. 1856. 234. l.)

² Gr. Bethlen Miklós *Önéletírása*. (Szalay L. kiad. 1858. 237. l.)

³ Rozsályi Kún István 1659. febr. 18-án kelt végrendelete. (Károlyi-család oklevéltára, IV. 388.) Ugyanilyen figyelmeztetés katolikus részről pl. Pázmány P. prédikációjában: Pünk. u. XXIII. vas. (Egyetemi kiad. II. 631. l.)

⁴ Századok. 1880. 164. l.

⁵ *Magános könyörgései*. Kristóf György kiad. 1930.

mazta meg:¹ «Nem azon kell a keresztény embernek veszekedni, mely ékesen szólhat, mely szépen, tudósan beszélhet, mi módon az embereket hamis tudományával éktelen vétkekre és tévelygésekre vezethesse, könnyű dolog ez; hanem azon kell mindennek lenni szent Pállal, hogy valamit cselekszünk, mindeket cselekedjünk felebarátinknak épületire és előmenetire». A lélek megjavításában elért eredmény az értékmérő, nem az ékesenszólás. A legtöbb író a maga megszólalásának nyelvét is csak a meghódítandó közönség kedvéért használja a magyart. Gróf Bethlen Miklós még szükségét érzi annak, hogy így szabadkozzék önéletírása² elején: «Nem irtam deákul, noha bizony nekem könnyebb és alkalmasb is lett volna deákul irnom; nem úgy értem, mintha deákul jobban tudnék, mint magyarul, mert ezzel bizony nem kérkedhetem, nem is kérkedem, hanem azért, hogy a deák nyelv az ő bősége és annyi száz esztendőök alatt a sok nagy elméktől lett excoláltatása miatt alkalmasabb a dolgok leírására a magyar nyelvénél». Csak a század vége felé hangzik fel a magyar nyelv szépségén érzett büszkeség. Landovics István³ már dicsekedve mondja: «Kevés szóval szokta a magyar azt kimondani, amit mások hosszú beszélgetéssel rebesgetnének, és azért ha ki az hivságos dicsőségek keresését sok móddal ócsállaná, hozzá szólván a magyar csak azt mondaná: nem kell a jó bornak cégér». Ez a lelkület már megbecsüli a magyar nyelvet. «Amint ezen dicsőséges nemzet — írja előszavában — nem vándorol idegen országokba, hogy maga hazájának szűk voltáért azokban maradandó lakást keressen, úgy soha azon nem busult, hogy az ő nyelve másokkal nem közös... Annak okáért akinek kedves a haza, kedvelje nyelvét is».

A poétának két típusa konstatalható. Az egyikről Beniczky Péter tesz vallomást, amikor ezt mondja:⁴ «Más dolgom nem lévén, henylést kerülván, fogtam az ritmusimhoz» Ennek a típusnak a verselés unaloműző foglalkozás. Koháry István is így szabadkozik fűzfa-versei élén:⁵

Nem tud ugyan hajdú harangot önteni,
de magát mulatva jól tudja kongatni,
én is, bár ne tudjam a verset csinálni,
tudom de azt rontva üdömet mulatni.

Senki de az hajdút minthogy meg nem szólja,
harang kongatását ámbár szintén hallja,
s hogy harangot nem önt, azért sem csúfolja,
mert az harangöntés nem ő hivatalja.

¹ *De invoc. Sanctorum*, 1589.

² Id. mű. 9. l.

³ *Novus succursus*. 1689. 434. l.

⁴ *Magyar rithmusok*. 1670. II. rész. 1.

⁵ A meggyűkerezett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedet ágain kinőtt *Fűzfa versek*. Ajánlás.

Senki hát engem is meg nem szól, gondolom,
füzfaversemért, mert nem hivatalom
a vers csinálása, s hogy most azt koholom,
hajtott arra csupán henyelő unalom.

De Koháry tudja, hogy poétává nem az unalom teszi az embert. Önmagáról őszintén megvallja, hogy Apollónak sohasem szolgált, a Parnassus hegyét nem járta, Pegasus kútjának forrását nem itta, a versszerző Múzsáknak kedvében sohasem volt;¹ s noha álom-versében ugyancsak kiaknázza Ovidiust, Gyöngyösi mesterét, érzi, hogy Gyöngyösit a poétaságban el nem érheti. Nem mintha ezzel valami megszégyenülés érhetné: kardjával szolgálja Istenét és királyát, s ezt a szolgálatot sokkal többre tartja. Épúgy mint Zrinyi Miklós, aki Homeros és Vergilius fölött büszkén kérkedik azzal, «hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál». Pedig Zrinyi a maga költői munkáját is olyan jelentősnek tartja, hogy azt irigy üdö, sem tűz el nem bonthatja, sem az ég haragja, sem vas el nem ronthatja, sem az nagy ellenség, irigység nem árthat annak.

De Zrinyi már nem is ennek az első típusnak a megszemélyesítője. Az ő poézise már a tudós poeta alkotása. Ezt a típust a legvilágosabban Rimay János jellemezte, amikor tervezett előszavában² Balassa Bálint költői egyéniségét értékelte. Balassa lírájában «tudományos elméből írt tudós énekeket» lát, melyekben «ítéletet is tehetni mind tudományáról s mind elméje bővelkedéséről, melybe mind az theológiának felséges bányája ércéből olvasztatott tündöklő fényes aranyát s mind az philosophiának tekintetes örvénye mélységéből meritett nektárját bágyadt szemgyönyörködtetéssel, szomju nyelv, száj-elevenítéssel igen benne hadta s elvegyitette is, szennyezte (színezte) is ezekkel igen írását, úgy hogy az historiáknak széles elterült mezein való szép gabonavetési, az poéták írásának külömb-külömb színnel ékeskedő örvendetes kertei virágjának illati között is elaltathatja az énekek olvasásában ember az elméjét». Balassa érdeme tehát az, hogy «az Helikon erdejének kis árnyékában éneklő s beszélő Musák» szavát magyarrá tette; azt az irodalmat tolmácsolta és honosította meg a magyar ég alatt, amely elsősorban szépségével hódított világszerte. Tolnai Balog János dicsőítő verse Balassának «tudós szóló nyelvét», nagy szerelmét és bölcs elméjét ünnepli; a XVII. században ezt a típust — a Balassa-kutatók által felderített világirodalmi gyökerektől egyre jobban elszakadva — a szerelmi és oktató lira képviseli.

¹ *Keseredet rabnak búban úszva, s annak terhét húzva ébren alva látot álma.* 4. l.

² Munkái. 1904. 251. l.

Nehéz arról számot adni, hogy mit várt e korszak magyarsága a poétáktól. Azok között a versek között, amelyek II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát siratják, az egyik¹ így indul: «Poéták hol vattok? Talám mind alusztok? Hogy nem sirassátok Erdélynek romlását»... Ez a sóhaj mutatja, hogy a XVII. század magyarja is a maga örömeinek-fájdalmának verses tolmácsolását kívánta a verselni tudó poétától. A poéta pedig legtöbbször nemcsak a saját lelkén akar a verses megszólalással könnyíteni, hanem egy közösség érzésének akar szárnyat adni. Egyéni forrása ellenére is kollektív tehát ez a líra; a közösséghez való útját a dallam biztosítja. Épezért ritkán köti meg az énekes még a versfők névvallomásával is: érzi, hogy nem a személyéhez fűző kapocs, hanem az érzés kifejezésének találó volta a fontos benne. Az írói tulajdon jeletőségét ritkán ismerik fel: maguk is minden aggály nélkül használják ki a tartalom és kifejezés sablonját. Nem különül el világosan, de egyes jelekből² arra lehet következtetni, hogy különbséget látnak a poéta és az énekszerző között. A poéta a klasszikus példákon művelt verselő, az énekszerző egyszerűbb, tanulatlanabb tolmácsolója a szívnek. De azért a tudós poéta köntösét szívesen vennék magukra: innen a klasszikus mitológia és történet motívumainak gyakori csillogtatása. Viszont épezért, mert a közösség izlésének akar az énekes megfelelni, hangban és formában illeszkedni óhajt a divatos, a XVI. századból átnyúló lírához. Balassa Bálint újsága a századfordulóval válik irodalmi mintává. Egyéniség tehát nehezen érhetik meg, hisz minden újság, még Szenczi Molnár Albert zsoltárai is, csak nehezen tudják a közönséget meghódítani. A század lírai terméséből tehát inkább a közösséget, annak gondolkodását, érzését és izlését ismerjük meg, mint egyes poétákat.

II.

Az egyházi énekek gyűjteményének közzétételére már a XVI. század harmincas éveiben gondolt a magyar protestantizmus.³ A század második felében Szegedy Gergely kiadásai.⁴ Huszár Gál isteni dicséretei⁵ és az abban lévőket felhasználó Bornemissza Péter-féle énekeskönyv.⁶ Literatus Ferenc 1566-ik évi váradi gyűjteménye⁷ és az 1593-ban megjelent bátfai

¹ *Tatár rabok éneke*. 1657. (Decsi kódex).

² Pl. *Vásárhelyi daloskönyv*, 60. dal.

³ Gálszécsi István: *Énekeskönyv*. Krakkó. 1536. V. ö. M. K. Szle. 1887. 215.

⁴ Az 1569. évinek facs. kiadása Szilády Árontól: M. T. Akadémia, 1893.

⁵ Az 1574. évi kiadás maradt csak reánk. Az eperjesi példányt Frenyó Lajos tanár úr közvetítéséből használtam.

⁶ 1582. Huszár Gálhoz való viszonyáról R. M. K. T. VIII. 438. lapján Dézsi

⁷ M. K. Szle. 1892/93. 219. l. (Akad. Mscr. 4-r. 213.)

kötet¹ lehetővé tette, hogy a század egyházi énekkészlete minden nagyobb protestáns gyülekezetbe eljusson. A különböző gyűjtemények összefoglalására is megtörtént a kísérlet Gönczi György debreceni kiadványában.² A XVII. század egyházi énekkincsének ezekben az énekeskönyvekben van a forrása: nemcsak a protestánsok, de — egy ideig — még a katolikusok is innen merítenek. Szilvásújfalvi Imre azonban, aki 1602-ben a Gönczi-féle gyűjteményt újra sajtó alá rendezi, rámutat arra is, hogy a XVII. század ezzel a készlettel nem elégedhetik meg. Érdekes előszavában sajnálkozik azon, hogy nincs teljes zsoltárfordításunk — Bogáti Fazekasról nem tudott — sőt a meglévő egyes fordítások sem hívek, hanem többé-kevésbé ragaszkodó utánköltések. Azt is panaszolja, hogy az egyházi énekek közé sok oda nem tartozó keveredett.³ A továbbfejlődésnek tehát korántsem vágja el útját — és gyűjteményének további kiadásai csakugyan állandóan gyarapodnak a XVII. század folyamán.

Konzervatívabb felfogás vezette az *Öreg graduál* összeállítását: Keserői Dajka Jánost és Geleji Katona Istvánt (1636). Könyvüknek anyagát a XVI. század kéziratossá graduáljaiból merítik — innen a feltűnő egyezés a Batthyány-kódexnek nevezett régi graduállal; maguk csak javítgatják, «az keresztyéni hitnek és vallásnak rájárára szabják és az notákhoz alkalmaztatott ékes versekre formálják» a legnagyobbbrészt középkori eredetű himnuszokat; a «nem literaliter, hanem csak periphrastice, azaz bővebbedkén való körüljáró beszéddel» tolmácsolts zsoltárokat Károlyi Gáspár prózai fordításával pótolják, «versenként szaggatván az notával való éneklésre» azt. Gyűjteményüknek a líra története szempontjából nincs is jelentősége.

Ha elfogadjuk Kanyaró feltevését, hogy a székelykeresztúri gimnázium 12-r. énekeskönyve 1607-ben Thoroczky Máté gondoskodásából jelent meg,⁴ az unitárius énekkészletet már a század legelején a református cantionaléktól lényegesen eltérőnek kell ítélnünk; nemcsak Bogáti Fazekas kilenc zsoltára új benne, egyéb zsoltárok is, fohászok is más forrásból kerültek bele.⁵ Az unitárius egyházi ének további gazdagodásának

¹ Akadémia könyvtára: R. M. Ir. Qu. 294.

² Első kiadása állítólag 1590. Reánk maradt legrégebb kiadása 1592-ből. Tanulmányom az 1602., 1620., 1635., 1652., 1680., 1683., 1691. és 1700. évi kiadás szövegeit vizsgálta át. Az 1602. évi a gyulafehérvári papnövéndékek szíves másolata juttatta hozzám. A bővülést jelzi Kálmán Farkas is az Akadémia könyvtárába jutott példányaiban. Értékes jegyzetei az Akadémia kéziratárában: Ivr. 24. sz. M. Irod. és 8r. 58: *Éneklezikon*.

³ Bornemissza énekeskéjére gondol: *Gyermekek rengetésére*, és Tasnádi Péter Horatius-parafraízisára: *Látod mely rövid...*

⁴ Ker. Magvető: 1871. 96. l. és 1895. 325. l.

⁵ Pl. a 66., 86., 53., 88., 111., 113., 117., 147. ps. A 88. magáé Thoroczky Máté-é, 125. Thordai Benedeké, stb.

csak egy nyomtatott tanúja van még e századból: a Heltai műhelyében megjelent Thordai-féle énekeskönyv, amely első sorban magának Thordainak néhány zsoltárával bővült.¹

Az evangélikus egyházak énekkészletében lényeges újságot a század végén Acs Mihály *Zöngedező mennyei kara*² szerzett, leginkább a német lutheri egyházak eddigi magyar fordításban meg nem jelent énekeivel.

Mégis a XVII. század protestáns énekköltészetét egységessé teszi nemcsak az egyező énekszövegek bősége, hanem a tartalmi és formai közösség is. Némethy Mihály, a kolozsvári ecclesia lelkipásztora, 1679-ben kifejti,³ hogy «az ecclesiákban szabad a Soltárokon kívül szent Írásban szedegetett Énekeket is énekelni... mineműek: 1. a Soltárokból szedegettetett szép énekek: mert azok azon magyarázattya a nehéz Soltároknak, s a kösség is jobban érti s hamarább tanulhattya. 2. az Invocatiok, mellyek merő könyörgések, a Tanítóért; az ige hallgató kösségért. 3. az Innepi énekek, mellyek szépek s jók, és épületesek... 4. A Litániák s Passio, ahol a gyenge kösség botránkoztatása nélkül el nem hagyattathatnak.» Íme a tipikus énekeskönyv-szerkezet, annak összes műfajai.

A XVII. században legkevesebb a bővülés a zsoltárokból szedegettetett énekek («a zsoltárokból való isteni dicséretetek») fájában. Természetes is, hiszen a harmincas évektől kezdve a Gönczi-féle énekeskönyv rendszeren Molnár zsoltárfordításaival együtt lát napvilágot, a híveknek tehát rendelkezésükre áll az értelmes és szép zsoltárfordítás. Ami új parafrázis adódik, az a zsoltárt épűgy a kor viszonyaihoz formálja, mint a XVI. századbeliek. A 69. ps. az elhagyatottságnak és Istenhez menekülő bizalomnak olyan fenséges megszólalása, hogy Barát István XVI. századi fordítása után e kor egyik névtelenje is benne találhatta érzésvilágának legtalálóbbs tolmácsát. (*Csak tereád Atyám*... Gönczi, 1635.) A 20. zsoltár fohász a fejedelemért; a hadbavonuló Bethlen Gábor prédikátora innen veszi tehát imájának gondolatsorát, amikor híveivel fejedelméért esdekel. (*Gyakorta való buzgó könyörgést*... Gönczi, 1635.) Giczi János is a 101. zsoltár parafrázisával dicséri urát, az igaz és kegyes fejedelmet. (*Ilyen fogadást tőn*... Gönczi, 1620.) A protestáns énekmondó lelke aműgy is annyira tele van zsoltárokkal, hogy még független verseiben is lépten-nyomon ennek képeire, gondolataira tér vissza. Dicséretei kérések és hálaadások, panaszok és könyörgések, fohászok és elmélkedések. Nagyon gyakran a textus uralkodik rajta: vagy a bibliai idézet, amelyet

¹ Az 1697. évi kiadásról Ker. Magvető 1878: 116. s. k. l.

² 1696. Az ev. énekeskönyvek fejlődését az 1632. évi lőcsei kiadástól (Magyaróvári piar. könyvt. P. 11, 32) ellenőriztem.

³ *Sz. Dávid psalteriuma*. 1679.

figyelmeztetőnek versébe foglalt; vagy a bibliai történet, amelyet versszakokra tördel és néhány reflexióval bővit, vagy az ima, amelynek egyes mondataihoz fűz elmélkedő fejtegetéseket. Olykor ritmikus szövegbe foglalja az imát, amelyet a hívők ajkára kíván adni, máskor tanít és int, rámutat a bűnökre, a büntetés kérlelhetetlen igazságára, az isteni áldozat üdvözítő mentségére. Néha magát Jézust szólaltatja meg: az Úr önmagára mutat, megvetettségére, kinszenvedésére; a természet gyászával szemben az ember háládatlansága növeli kínját — annyira, hogy atyjától szálnalmat kér. (*No földnek minden népei...* Gönczi, 1635.) Egy másik dicséretben ugyancsak Jézus búcsúzik híveinek a templomból távozó seregétől: biztatja és megáldja őket. (*En híveim, én szent népem...* Gönczi, 1683.)

Az érzés ott hatja át legerősebben az énekest, ahol a panasz keserősége gyúlt meg a szívében: rettegés, félelem nyomja, sem éjjel, sem nappal nincs nyugalma, a vígság eltávozott tőle, megaláztatott és földhöz veretett; és ahol a bizalom töri át a kétségbeesés fellegét: mert tudja, hogy az Egek urának gondja van reá, e rövid életben őrzi, a keserűségben szárnya alá fogja, holta után szenteinek seregébe emeli. A legemberibb melegség azonban akkor fűti, amikor odalép a gyermek Jézus járszólához és a nagy szegénység láttán felsóhajt (*Az Istennek szent anyyala...* Gönczi, 1700.):

Állatoknak Teremtője,
Miért vagy ily szegénységbe?
Hogy fekszel az asszú szénán,
Szamár s ökrök közt aluván.

Oh én szerelmes Jézusom,
Édes megváltó Krisztusom:
Jövel, csinálj csendes ágyat
Szívemben magadnak házat.

Nincs-é senki a világon,
Ki tégedet befogadjon?
Nincsen-é meleg helyecskéd,
Sem gyengén rezgő bölcsőcskéd?

Oh kedves vendég, nálam szállj,
Bűnömötől ne iszonyodjál,
Jöjj bé hozzám te szolgálhoz,
Szegény megtérő juhodhoz.

Jellemző, hogy ez a kedves részlet a német karácsonyi versnek nemcsak a fordításában (*Mennyből jövök most hozzátok...* Gönczi, 1635.) van meg, hanem ebben az önállóan induló dicséretben is. Ugyanez a mélység árad a Christus kinszenvedéséről szóló énekekből is: szemellátható, hogy az énekszerzőt is meghatja a szenvedések sorozata és a részvét forró szavait adja ajkára. (Pl. *Oh ártatlanság báránya...* Gönczi, 1700.) Ez magyarázza meg, hogy Christusnak a keresztfán mondott hét szaváról négy énekünk elmélkedik. (*Emlékezzünk mi hívek... Magas hegyén... Jézus a keresztfán függvén... Midőn Jézus a keresztfán...*)

Az élmény szomorú igazsága érzik át mindannyiszor, amikor a magyar protestantizmus szenvedéseit fonja versébe az énekes. «Élméinket újítsd meg te szent Lelkoddal, hogy mi egymáshoz lehessünk nagy szeretettel, mindennel élhes-

sünk szép békességgel» — sóvárogja az egyik ének. (*Mindenható Felséges Atya Ur Isten*... Gönczi, 1635.) Mert «sok nyavalya, háború vagy on mi rajtunk, nagy nyomorúságban immár elfogyatkozunk.» A pusztító éhség közepett Illyés próféta emlékét idézi egy másik: a próféta megsegítőjét csodás gazdagsággal jutalmazta az Úr; de a magyarság fősvény gazdagai nem nyitják meg szívüket. (*Sok hálaadással mi most tartozunk*... Gönczi, 1635.) Az Isten ígését nem becsülik. Más oldalon az a panasz hallatszik, hogy pogány népek fegyvere nehezedik a magyarságra: «Templomokat, kikben hallgattuk szódat, rontnak, pusztítanak, égetnek, édes hazánkból kivernek.» A holtak tetemei temetetlenül hevernek, vadak hurcolják széjjel. (*Uraknak Ura nagy Isten*... Gönczi, 1635.) Felhangzik hát a tohász istenfélő fejedelmekért, (*Tekints reánk Ur Isten*... Gönczi, 1635.) mert «akik közöttünk mondatnak pásztoroknak», estvéli farkasokhoz hasonlatosak; a szent törvényre nincs gondjuk. «Mint a halak, Ur Isten, törvény nélkül a vízben, férgek és vadak megésszik egymást a földön, madarak is az égben, így fognak majd tenni az emberek...» Igaz fejedelmek kel-lenének, «kik féljék s rettegjék a te szent nevedet», jámbor gondviselők, istenfélő bírák, jámbor polgárok, értelmes emberek, «kik bölcsen, s eszesen viseljük magokat». «Ne légyenek, Ur Isten, tobzódok, részegesek, és undok paráznák, haraggal tel-jesek, irigyek, kegyetlenek...» A zsidóság bibliai sorsának képei vonulnak el az énekmondó szeme előtt: a nagy harcok, melyekben a számban nagyobb ellenséget az Úr segedelme legyőzte, és esdekelve kéri Isten igazságtévesztését, hiszen «ők víjnak uralkodásért, prédáért, ragadmányért; mi hitünkért, szent nevedért, özvegyekért, árvákért, megromlott édes hazánkért.» (*Jövel, légy velünk Ur Isten*... Gönczi, 1620.) Refrénként hangzik ki a gondolat: «Szent békességgel egész nemzetünket áldd meg, földünket.» (*Az Istennek szent anyyala*... Gönczi, 1680.)

A szenvedések jajszávával egybeolvad a bűntudat önvádja. Megbántottuk az Istent, napról-napra megsértjük törvényét, elhagytuk parancsolatait, nem tekintők hozzánk nagy jóvoltát. (*Mennynek és földnek dicsőséges*... Thorday Ék. 458. l.) Az egyes ember a vétkes: bedugta a fülét az Úr hívása elől. «Életem Istentől eltávozott s hódult — írja az egyik vallomás (*Oh ki későn futok*... Ács, 1748: 164. l.) — Bolygó rühes juhkind, ki pusztára szorult, Mint havi vérruha igazságom oly rút, Érdememnek rólam a gyapja is elhullt.» De nincs ok a két-ségbeesésre: «Remenségünk jóvoltában legyen Christus érdemében» — biztatja hiveit az énekes. (*Az Istennek nagy szerelme*... Gönczi, 1635.) Panaszukat hálaadásra kívánja átváltani, hiszen az is az Isten jóságát bizonyítja, «hogy ez üdöt engedte érhet-nünk, szent ígáját adta megértenünk, az mely által értjük üdvösségünk.» (*Nagy hálákat az Istennek adjunk*... Thorday

Ék. 509.) «Bűnnek soksága hogyha kit iszonyít, lelki fájdalma csak hogy el nem borít», (u. ott. 278. l.) a zsolttáros tanítása nyomán ráébred arra, hogy csak az Úrra kell hagyatkozni, mert:

Boldog és áldott vagy, az ki az Úr Istentől félsz,
Semmi gonoszt magad felől most sohunnét nem vélsz,
Igaz hűtből hogy ha az Úr szent törvényében élsz,
Az ártalmas szélvésznek szerencséjén nem félsz. (U. ott. 618.)

Ez az Isten gondoskodásában, bölcsességében való megnyugvás a szombatosok énekeiben a leguralkodóbb. Teljes igazság van a szavukban: «Rád bízunk dolgunk», (*Úr mi Istenünk...*)¹ minden soruk az Istenben való bizalom és megnyugvás hirdetője. «Neked adtuk magunkat, testünk-lelkünket... (*Oh nagyságos, felséges...* Thury i. m. 15. é.) Te vagy reményünk paisunk, bizonyos oltalmunk... Mi csak téged félünk, téged imádunk, segítségül mindenekben csak téged hívunk... Csak az tehát gondunk, hogy Istent féljük, benne való bizodalmat ne félszegesítsük, sőt semmi vétekekkel azt meg ne sértsük, imádkozásinkat közbe azzal ne szakasszuk.» (*Felséges Ur Isten hozzád...* Thury i. m. 25. é.) A külső gondokat szívükből igyekezzenek kivetni. Az ünnepeik tehát igazi imádságos ünnepek: «távol tobzódás, részegség tőlünk, lelki módra inkább mi örvendezünk.» (*Tekintsük meg Isten jóvoltát...* Thury i. m. 42. é.) Életprogramjuk is a béke és imádság: «szübeli alázatosság, szelidség kell és kegyesség, szüntelen való könyörgés, tiszta békességes türes.» (*Idvezülendő embernek...* Thury i. m. 54. é.) Heti munkájuknak reménye a szombatvárás: «ezt testnek, ruházatnak való tisztasága illeti, munka, dolog, robota hagyása, szent törvény tanulása, szegény táplálása, életnek józansága, elme vidámsága.» (*Kegyességnek szent Atyját...* Thury i. m. 30. é.) Isten előtt való alázatosságuk mellé néha a büszkeség is odasimul azon, hogy ők nem rabjai a kincsnek, szívük nem ragadt hozzá a világhoz. Nem tagadják a zsidókkal szemben pogány származásukat, (*Mindenható Ur, felséges...* Thury i. m. 28. é.) de hálát adnak érte az Úrnak, hogy szemüket megnyitotta: «Sehol sidó kívül nem láttunk igazat — írják — (*Választott szenteknek...* Thury i. m. 13. é.) sem törvényed kívül üdvösségnek utat. Törvényed tartását azért választottuk, Izrael táborát kedveltük, javaltuk, magunk ahhoz adtuk.» A kereszténységben az ősi törvény megrontóját látják; különösen a katolikusok ellen nagy a haragjuk, mert Sylvester pápa rovására írják a vasárnap ünnepé tételét, Viktor pápa bűnéül emlegetik a pehsa-ünnep «más nyelvbe csapását» (*Sion hegyéről...* Thury i. m. 60. é.); fohászukba is beleszövik gyakran: «Pápa szele miatt ne tántorítottassunk... bálványimádóktól

¹ Thury Zsigmond bibl. felsorolásában 2. ének (*Szombatos kódexek bibliográfiája. 1912.*) Az énekeket I. az Akadémia kéziratt. ivr. 75. sz. kötetében.

ne nyomorgattassunk.» (*Választott szenteknek* ... Thury i. m. 13. é.) Az ének nem egyszer fejtegető: az ünnep jelentőségét magyarázza, közben ki-kitör a római vallás ellen; máskor az ünnep keletkezésének elmondása a célja, de mindig szorosan liturgikus: a gyülekezet összejövetelét értelmezi és tölti meg vallási tartalommal. Hangja a zsoltároké, stílusa és formája a XVI. század protestáns egyházi énekével közös — ha vallási felfogása új is, a lírai fejlődésében nincs jelentős szerepe.

Szilvásujfalvi előszavában olvassuk: «Kik legyenek pediglen mindeniknek authori, bizonynal nem tudhatni, — s nem is igen szükséges dolog.» Hiszen az ének azzal érdemelte ki fennmaradását, hogy a közösség lelkének vált tolmácsolójává. A versfők is némábbak, mint a XVI. században voltak. Bogáti Fazekas eljárásának is bőven vannak hívei, akik az ének tartalmi foglalatát teszik versfővé. A tartalom maga amúgy is nagyon ritkán egyéni, s ha nem is fordítások, de jellegzetesen közös gondolat- és stílkészlet termékei. Egységes típusúvá teszi őket már a zsoltáros költészetnek önkéntelen vállalt kánonja is, amelynek hatása a kor minden-nyelvű protestáns líráján érezhető. A magyar énekes a zsoltáron kívül a német vallásos lírának egy-egy termékét is ismeri, de ezek a fordítások teljesen beleolvadnak az eredeti magyar termésbe. G. Aemilius Oemler szép dala: *Warumb betrübst du dich mein Hertz* (Mire bánkódol oh te én szívem...), Paulus Eber dicsérlete: *Herr Gott, dich loben alle wir* (Ur Isten téged dicsérünk és méltán...),¹ Gesius: *Heut triumphiert Gottes-Sohnja* (*Ma Christus győzedelmes lött...*) még a versformában is a magyar típushoz alkalmazható. A német tolmácsolatokban Ács gyűjteménye a leggazdagabb: L. Helmbold, Michael Weisse, Ambr. Blaurer, Jac. Ebert, B. Ringwald, Nic. Selnecker, Nic. Hovesch, Joh. Leon, E. Alberus, Mart. Behm, J. Kolrose, Petr. Herbert, Martin Schalling és mások egyházi énekeit fordítja és fordíttatja, vagy veszi át a hozzájutó kéziratok fordításból. Értékben az eredetiek is, a fordítások is nagyon különbözők, bár némelyiknek könnyedsége, (*Békességnek fejedelme... Szerelmes Jézus vajjon...*) melegsége (*Jézus Krisztus én életem... Szívből szerettek én Istenem...*), egyszerű hűsége, (*Jézus életemnek öröme...*) pontossága (*Midőn mi végső inségben...*) a meg nem nevezett fordítónak becsületére válik. A legtöbb esetben azonban gyakori a félreértés, nehézkesség, hosszadalmasság, szóval a robotmunka. Jelentőségük mégis lenne, ha az eredetinek dalmátát is magukkal hoznák: az azonban ritkán sikerül nekik. Mégis: a négyes rím helyett a félrim és páros rím, s ennek

¹ Magyarai István énekkordításai között is van P. Ebertől fordított ének: *Christus király ember s Isten... Jézus Christus Imnek szent fia...* (Ik. 1903. 467.) Fordított N. Hermann, A. Lobwasser és Flaminius versei közül is.

nemcsak négy, de többszörű versszakokon való keresztülvitele, a rövidebb sorok könnyedebb lejtése, változatosabb versszak formálódása, a ráütő rövidebb sorok pattogása, a hosszabb versszak utolsó sorának kihangzó rimtelensége, a szabadabb és változatosabb rimelésből eredő komplikáltabb szerkezet a magyar lírai formák továbbfejlesztésének gazdagtermésű gyökerévé lett. Bátorságot adott arra, hogy az eredeti énekek is ilyen változatosabb dallamot vegyenek fel, mint a *Hirdetek tinéktek lelki nagy örömet, Hogy naponkint Uram, Ecce Homo, ím az ember*, stb.-ben.

A magyar minták közül Szenczi Molnár Albert zsoltárainak volt a legnagyobb hatása. A magyar protestáns énekdallam felszabadítására egymaga többet tett, mint az egész hozzáánk-jutó német vallásos líra. Joggal hangsúlyozzák méltatói, hogy vállalkozása vakmerő volt: a Marot—Béza-féle énekek idő-mértékes dallamát rászabni a magyar versre nagy bátorság volt. Természetes, hogy ebből csak a strófaszerkezet változatos-sága érvényesülhetett, bár tagadhatatlan, hogy Molnár a dallam zeneiségét is sokszor megérezte és néha magyar szöveggel is meg tudta tölteni. A XLII. zsoltár fordítása ennek kétségbevonhatatlan bizonyítéka. Szenczi Molnár nem volt költő, de a forma a stíljét is emelkedettségre kényszeríti, szógazdagsága, szynonimáinak bősége, mondatainak fordulatossága a XVII. század vallási átlag-verselőinek magasan fölébe emeli. Brunetiére a XIV. és CXIV. zsoltár megindulását idézi,¹ hogy a szinte prózai természetességben Marot lírájának újságát és erejét igazolja; Molnár bizony e két zsoltár tolmácsolásában messze elmarad mestere mögött, de újsága és ereje itt is kiemeli a XVI. századi fordítók elé. «L'enthousiasme religieux, lui aussi, est poète!» — idézhetjük mi is Molnárra. A sorok — az új strófaszerkezet ellenére — természetesen folynak, és a szó mögött a vallásos érzésnek izzó hevét sejtetik. Hogy a szöveg nem mindig simul teljesen a zsidó eredetihez, «hogy számos zsoltárt nagyon is szabadon ültetett át, különböző szövegkihagyásokra kényszerült, gyakran idegen gondolatokat is kapcsolt a zsoltárok eszmekörébe»² — az a verses fordítás természetes következménye; az bizonyos, hogy sokkalta hívebb, mint a zsoltárból vett dicséretes XVI. századi sora. Magát a zsoltár hangulatát azonban mindig híven adja és e hangulat közvetítésében a formát és dallamot legtöbbször jól használja fel. Különösen esdeklő, kérlelő szavának van magával ragadó lendülete: azoknak a zsoltároknak, amelyek a hányatott életű fordítónak is meleg élményei voltak. Erdélyi Pál³ a Molnár-

¹ *Histoire de la littérature française classique*. Paris, 1904. I. 102.

² Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténet*. III. k. 1931. 232. l.

³ *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. 1899. 42. l. 69—96. sorszám alatt.

féle zsoltároknak 28 kiadásáról számol be a XVII. században: ez mutatja, mennyire meghódították a protestáns híveket, s ez jelzi, milyen természetes megújítói lettek a protestáns egyházi ének formakincsének.¹

Ha a maga strófaszerkezeteivel a meglevő mintákhoz alkalmazkodik is, mégis becses terméke e kornak Thorday János zsoltárfordítása. Sajnos, kéziratban maradt — csak néhány darabja jelent meg a Thorday-féle unitárius énekeskönyvben.² Thorday fordít, nem parafrázist ad: elsősorban hűségre törekszik. Versiculusról versiculusra halad, de az unitárius énekek dallamára szedi szövegét, s így néha összevonni, néhol részletezni kényszerül. Hívebb és erőteljesebb Bogáti Fazekasnál, a XVI. század zsoltárosai közül csak Sztárai veheti fel vele a versenyt. Ahol az oktató tartalom nehezedik rá, ott bizony nem egyszer nehézkes, de a melegebb zsoltárok erőteljesebbek. Kerüli a teológiai vitát, ami Bogátit néha hatalmába keríti, de nehezen küzd az apróbb sorok rimbőségével; ezért néha az értelmet parafrázisba önti, máskor a mondatszerkesztése vagy stílusa furcsa, erőszakolt. Néha a rím kedvéért elnyúlik, de képeiben az eredeti képzetkörében igyekszik maradni. Nótajelzése nem köti; a CXIX.-nél pl. már a második versszak így aprózza a Huszár Gálból vett melódiát: (*Urunk szolgálai no dicsérjétek...*) «Soha ezek bünt — hogy szívükben tünt — a jóság nem tésznek; a jóban szível, — szível és hűvel — öregbülést vésznek»; vagy a CXXI-ben a Szegeditől vett nótát: (*Jer emlékezzünk keresztény népek...*) «Nagy inségemben — és szükségemben — A magas helyre — a Mennyre — tekinték, — Segítségemért — békességemért — A mennynek — földnek — egy Urára inték». A versforma tehát jóval fejlettebb a XVI. század egyházi költészetének formájánál. A finomítás példája a CXXXVI. zsoltár is. Nótajelzése ez: «Emlékezzünk egy napon — Urunknak haláláról — És feltámadásáról, — Neki adván hálákat: — Irgalmaz nekünk». Ebből Thorday ezt a formát dolgozza ki: «Dicsérjétek az Urat, — Mert Ő ad minden jókat, — Örök irgalmat mutat, — És kegyelmébe juttat, — Áldott az Isten». Általában: a rimekben való gyönyörködés nagyon csábítja; sokszor mesterkeltté válik, de van néhány sikerült versszak-szerkezete; köztük a Rákóczi-nótának rímisorát csendíti meg ez: «Uram, kiáltásom Halld meg zokogásom, Mert az ellenség, Erős hatalmas nép, Mint a tűz úgy ég, Majd elszaggat és tép».³ Sok-

¹ Sz. Molnárról l. Császár Ernő, IK. 1914., Németh László, Prot. Szle. 1928. 82. l.

² Teljes kézirati példányának hű másolatát Pálffy Márton volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Címe: *Szent Dávid király Soltári*. Magyarul irattattak Thordai János által Colosvárott... 1627. esztendőben.

³ Az LIV. zs. 2. vsza; visszatér a rím az LVIII. zs. 1. vsz.-ban is.

helyt átízzó melegsége is megérdemelte volna, hogy hitfelei a fordítást kiadják.

Kéziratban maradt a szombatosok zsoltárfordítása is: az, amelyet 1624—29 között Péchi Simon készített hitfelei részére.¹ Nem csak fordítani, hanem magyarázni is akarja a zsoltárokat. Előtte a zsidó szöveg feküdt, és nemcsak a nyelvbe, hanem a zsidó magyarázatokba is teljes lélekkel elmélyedt. Prózában fordít, de az áhítat és átérzés nem egy versiculust költsőivé teszi. Értelmező jegyzetei bizonyítják, hogy Péchi gonddal latolgatta a tolmácsolásnak egy-egy frázisát (p. o. a XX. zs. 7. jegyz.); ahol szükségesnek érezte, a szótól a «sensus» kedvéért eltért (p. o. XX. zs. 5. jegyz.), máshelyt megőrzi és csak jegyzeteiben oldja fel a «mysticus sensust». Megmarad tehát a zsoltár eredeti színe, annál könnyebben, mert hisz a szombatosok egész gondolatvilága ehhez a forráshoz tért vissza. A legtöbb darabon az élményközösség átérzése is szembetűnik; néhol a fejezetben maga is utal a saját sorsának odaillő epizódjára. Mindez hangulatossá és erőteljessé teszi a fordítását; prózavolta ellenére sem árad, értelmes rövidsége törekszik, az eredetinek parallelizmusait kiérinti. A szöveget szentnek érzi: nemes tisztelettel fáradozik a magyar tolmácsoláson.

A XVII. század protestáns egyházi lírájának ez a három zsoltárfordító a legjelesebb munkása.² Néhány vallásos ének versfeje azonban az énekmondót is elárulja — elsősorban a Balassa-Rimay *Istenes énekei* gyűjteményében³ — kötelességemnek érzem, hogy röviden azokat is számbavegyem. Az igazi szubjektívizmus azokban is ritka; szinte egyedülálló a Geszti István éneke, a kornak egyik legszebb vallásos verse.⁴ Fohással indul, s azt a maga szomorú sorsának panaszolásával mélyítve, szegénységét, elhagyatottságát, keserves bujdosását siratva, folytatja; hallani véli az Úr vigasztaló válaszát, s avval nyugszik el. A személyes vonatkozás rendesen csak a záróversszak önbemutató vallomásában rejtőzik, mint Daróczi Imre intő versében. (*Ez világnak utolsó vége fele...* Decsi kód. 32. é.) A tartalom tehát túlnyomórészt sablon. Czemeki Mátyás például a zsidók hálaénekének parafrázisát adja, (*Magasztallak én Istenem*)⁵ Becse Imre a 100. zsoltár magyarázatát oldja fel versbe. (*Egy szép idővösséges...* Decsi kód. 31.) Zsoltáros gon-

¹ Szilády Áron adta ki 1913-ban.

² A negyediket, akit Erdélyi Pál, Szabó Károly nyomán felvesz (i. m. 51. l. 126. sorszám), törölnünk kell a sorból, mert az Egyetemi Könyvtárban lévő kötet, amelyet Laskai Dánielnek tulajdonítanak, Szenczi Molnár zsoltárfordítása.

³ A kiadások jegyzéke az 1904. évi Rimay-kiadás függelékében. Az énekek közzététele Dézsi Balassa-kiadásában: II. k 283—366. l.

⁴ A *Komáromi énekeskönyvből* Erdélyi Pál, az E.Ph.K. 1899. 212. l.: *Gondviselő édes Atyám...*

⁵ B. R. Dézsi kiad. II. 358. l. vö. Thúry i. jegyzékében 82. sz.

dolatok és képek lépten-nyomon ismétlődnek,¹ ima-szólamokhoz fűződő elmélkedések is vetődnek elének.² Pathai István³ és Isted (?) István (*Főlségős Istennek áldott...* Decsi k. 30. sz.) verseiben a tanító elem, a fejtegető hang fojtja meg a lírát. De a sablonnak olyatén termékeivel szemben, mint Budai Péternek teljesen XVI. századba illő éneke, (*Bizodalmam Ur Isten...* Decsi k. 43. sz.) a bűnbánatnak, Istenbe vetett bizalomnak, esdeklő segítségkérésnek vannak olyan termékei is, amelyek a fejlődésben már számottevők. Idetartozik elsősorban Kőrösi Istvánnak két éneke, melyekben a szerző azon panaszkodik, hogy «lelkem, testem közt van nagy pör», és a lélek gyengeségének érzetében fohászkodik segítségért; (*Büntetésből...; Könyvem forrási...*)⁴ Tóth Demeter verse, amelyben a saját szívéhez szól és azt tanítja a reggeli fohász szavaira. (*Bánatos szívem tekints...* Lipcsei kód. 5.) Újszerű a Dóczi Zsuzsanna nevét hirdető vers is (*Dicsérem én az Urat...* Vasadi kód. 89. a. l.); míg a kor esdeklő versei rendszeren azzal kérlelik az Urat, hogy az ő megsegítésük kegyelmével mutassa meg irtalmának példáját,⁵ ez az ének boldogan hirdeti, hogy az énekes sorsán íme példát vehetnek, rajta láthatják, hogy jó az Úr a benne bizókhoz. Sajnos, a versek rendszeren elnyúlnak; de ha a helyzetet magyarázó versszakok prózája lapos is, a hozzájuk fűződő fohász bizalma meghat.⁶ Nem hiába sóhajtja Körmendi Lukács: «Ártatlan Szent Lélek szálljon én fejemre, Hogy én imádságom legyen ő kedvére», (*Zárándokságimnak te vagy...* Kuun kod. 75. s. k. l.) sem az elmélkedő, sem az epikai rész a fohász melegségéhez nem emelkedik. Legkevésbé az epikai, bár ezek között is adódik egy, az *Ének a gazdagrul*, (*Oh mely nagy bujaság...* a Lipcsei és a Szencsey k.-ban.) amely az újszövetségi Lázár-thémát nem ereszti oly bőre, mint Szuchy György vele egykorú éneke, (*Szükség minékünk mi köröstyének...* Lipcsei k. 36. lap.) hanem egy bevezető és egy záró intőversszak közé foglalja és a pokolbajutó lélek jajszavával frissíti fel. A fohász meleg esdeklése emeli ki e kor jeremiádjainak sorából Petki János énekét.⁷ Isten hatalmának hirdeté-

¹ Pl. Kőrösi István: *Bűn testéből...* 12. vsz., vagy Vásárhelyi Péter: *Vigasztald meg Uram...* (Komáromi ÉK. 82. l.)

² Pl. Örvendi Molnár Ferenc: *Mennybeli felséges Isten...* (Lelki tárbáz, 1692.)

³ *Szent az Úr Isten...* (Erd. Muz. 1911. 118. és 177. l.; *Sok rendbéli próbák vannak...* (*Halott temetésükre való énekek*, 1635. 46. l.)

⁴ B. R.; Dézsi kiad. 346., 351. l.

⁵ Pl. Sz. Ts. M.: *Ifjúságom vétke...* Kőrösi István: *Bűn testéből...* (Dézsi kiad. II. 295., 349.)

⁶ Pl. Fáy Mihály versében: *Magos hegyén...* Farkas János énekében: *Járulok az Úrhoz...*

⁷ *Igaz felség egyedül Úr...* (Thordai-f. Ek. 689. l.) Két elmélkedő versét a Radvánszky-kód.-ból Dézsi Balassa-kiadása is közli II. k. 369., 370. l.

sével indul, hogy a hatalmas Úr tekintetét a szenvedő magyarságra irányítsa; a magyar nyomorúságot tárja azután fel, a tudott és érdemeltnak vallott büntetést, melynek bibliai párhuzamai is megvillannak emlékezetében; és ép e párhuzamok viszik át esdeklesbe a szavát: «Vedd el rólunk ostorodat, mutasd pogánokon.» A tartalmi motívumok között csak két új hangsúlyozódik ki ez énekesek verseiben: az ördög hatalmának panaszkodása (Körmendi Lukácsnál, Kuun kod. 75. sk. 1.) és a világvége közeledésének fenyegető intése. (Daróczi Imrénél, Decsi k. 32. d.)

Gazdagabb az újság a forma és a stílus területén: szembe-tűnő ez a kor két leggazdagabb termésű vallásos verselőjének, Rimay Jánosnak és Péczeli Király Imrének énekein. Rimay Balassa tanítványa. Mesterét nemcsak csodálta, de szerette is; neki közöni életfilozófiáját: «beatum eum esse, qui superatis aequanimitate et perseverantia cunctis fortunae ictibus sua esset sorte atque salino contentus»;¹ biztatásának köszöni poétai megindulását.² Ragaszkodó hálájának lerovásául sajtó alá rendezte Balassa istenes énekeit, s amikor ezekhez odakapcsolta a magáéit, bizonyára a méltó tanítvány büszkesége bátorította. A tartalom és versforma valóban a mester istenes énekeire emlékeztet, ha néhol a verselgető moralista színvonalára süllyed is az ihletett költő mellől. A Buchanan-fordítások mutatják legjobban, mennyire hiájával van Rimay a tömörségnek, milyen bőbeszédű (pl. az LI., XIII.); hosszadalmas versszakai elnyújtják a klasszikus mintát. Nem elégszik meg a zsoldár képeivel, hanem válogatatlanul tetézi azokat. «Lelki fekély ellen csak te vagy jó orvos, Kinek ő füsttől Én lelkem is kormos... Lelkemben nincs oly rész, Kire rüh nem ragadt... Fejemről, Istenem, Vond le azt a rút koszt... Szítasd ki lelkemből Azzal ganéjt, rühet...» — ilyen kifejezések kerülnek tolla alá. A stílusnak ez a nyersesége már XVII. századi sajátosság: ugyanannak a törekvésnek a szülötte, amely a festőművészetben Caravaggiót a manirizmusból a természet igazságának hangsúlyozása felé vitte³ — csak hogy művészietlen próbálkozás. Épígy a barokk szépségeszménynek van abban is része, hogy Rimay csilingelőbbé igyekszik törni a Balassánál talált verssorokat. Az ilyenek: «Segíts, kennyíts, légy is», «Bűnöm rút fertelmét, kék mérgét vedd el szemed elől», «Terjeszd ki fényedet, kezedet, ne bizz és hagyj másra» — ennek a stílszépítő törekvésnek az eredményei. Ez a törekvés megfelelt Rimay terjengősségének is: ezért halmozza — néha már értelmetlenségbe — képeit.⁴

¹ Rimay ajánlólevele, az 1904. évi kiad. 266. lapján.

² «Quique me, quicunque me efficit literarum amantem.» I. m. 265. l.

³ H. Voss: *Die Malerei des Barock in Rom*. 1924. 435. l.

⁴ Te légy hitem célja, Lelkemnek páncélja, Szabályám éli, acélja...

Megvan mindez Péczeli Király Imre verseiben¹ is, de több izléssel. Amikor így fordul Istenhez: «Paradicsomnak te szép előfája, Oh kegyes Jézus, Istennek báránya», vagy túlzóbb fokozással: «Paradicsomnak te szép fényes Napja, O áldott Jézus, mennyország ajtaja, Nyiljál fel Istennek palotája, Hallgass meg engem hívek szent oltára» — ennek a divatnak hódol. Nagy veszedelme neki is a hosszadalmasság — ebbe kényszeríti már az is, hogy hosszú nevét a versfőkébe akarja iktatni; de ez nem annyira stílusának, mint inkább versszerkezetének baja. A fejtegető vagy intő beszédet példák sorának ismételt közbeiktatásával húzza el, de csak ritkán tud felsorolásába valami fokozatosságot vinni. (*Eljő még az idő... Prédának ki örül...*) Frissítő fogása, hogy intelmét a saját lelkéhez intézi, a fohászt a saját lelkének ajkára adja.² Sőt komplikáltabb szerkezettel is tesz próbát: egy vén jámbor és egy ifjú között költ párbeszédet, hogy az öreg tanácsának figyelembeajánlásával oktasson. (*Egykor egy vén jámbor...*) Képei között ugyan több az elgondolt és kieszt, mint az átértett, de feltűnően gazdag bennük. Gondolatismétléseiben is változatos; fokozatossága nem egyszer lírai erejű.³ Szavának nyersesége nem bántó, mint ebben a kapcsolatban sem: «Magadnak bizlaljad, Igéddel hizlaljad Tőled kijött lelkemet». Ahol pedig a természetből veszi képét, önkéntelenebbnek érzik, mint ugyanannak Rimaynál élénk vetődő változata.⁴ Versformájában nem olyan játékos, de azért itt is változatos és könnyed.⁵ Mindketten Balassa tanítványai, de már egy új stílus-kor gyermekei; és Péczeli Király Imréről méltán elmondhatjuk, hogy e század protestáns egyházi verselői között a legtehetségesebb, legértékesebb.

III.

A katolikus templomi ének ügyében az első szót az 1560. évi nagyszombati zsinat mondja ki;⁶ védekezni kíván a protestáns forrásból beáradó énekek éneklése ellen, «nehogy, a jámbor indulatú magyar nép istenesség színe alatt félrevezettség, mint ahogy napjainkban, szívünk fájdalmára, több helyütt tapasztaltuk.» Csak az ősi, száz év előtti énekeket engedélyezi

¹ P. K. I. verseit Vasáry Dániel disszertációja szedte össze: Esztergom, 1907.

² *Eljő még az idő... Könyörülő szent Istenhez... En nyavalyás lelkem...*

³ Pl. Téríts rám kedvedet, Nyújtsad kegyelmedet, Segélj ily szükségemben. (*Gazdag bő kegyelmű...*)

⁴ Pl. Rimaynál: «Az természet is la Mert mindent változtat, Az mit egy ideig Egy kézzel tartóztat: Tél az mit aszal, foszt, Nyár megvirágoztat». Péczeli Királynál: «Vidul a szép tavasz az erős tél után, Újulnak a mezők kemény dér elmulván, Napunk is fényesebb, folyhók eltávoztván...».

⁵ Legsajátosabb dallam: Paisa szegény fejmenek...

⁶ Péterffy: *Sacra Concilia Eccl. Rom. Cath.* 1742. II. 93. (Idézi Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink.* 1921. 417. l.)

tehát és azokat, amelyek ezután nyerik el az egyházi jóváhagyást. Ennek az intézkedésnek eredménye, hogy a katolikus ének újra elkülönül a protestáns egyházi énektől. Az a nyolc ének, amelyeket Telegdi Miklós tesz közzé prédikáció gyűjteményében,¹ már ebből az ősi énekkészletből kerül elő; másrészt a függetlenedő katolikus énekköltés is megindul, ahogy arról a 148. zsoltárnak Péchi Lukács könyvében² élénk kerülő parafrázisa tanuskodik. A nekilendülő munka eredményét a század első felében három kézirat mutatja: a *Gyöngyösi tordalék* (1628—35)³ nyolc régi éneknek új változatát és tizenkét oly éneket szed össze, amelyek közül négy előkerül ugyan protestáns gyűjteményben is, de szellemével katolikus eredetűnek látszik. Attól, hogy régi változatban eddig nem ismert énekei közül három a Kuunkódex,⁴ kilenc a Jancsó-énekeskönyv⁵ készletében is élénk kerül, nyilvánvaló, hogy a XVII. század elején már elterjedt egyházi énekekről van szó. A Kuun- és Jancsó-féle kézirat énekei között is vannak egyezők: mindez arra vall, hogy a katolikus templomi ének már a XVII. század elején önállósul. Ezt a folyamatot építi ki a Kisdi Benedek költségén megjelent 1651. évi *Cantus catholici* és ennek Szelepcsényi György jóvoltából megújuló kiadásai, Szegedi Lénárt 1674-i kassai gyűjteménye és a csiki klostrom jeles tagjának, Kájoninak *Cantionale Catholicuma*; a sort 1695-ben Náray György *Lyra coelestise* zárja le.⁶

¹ Horváth C.: i. m. 418—435. l. Hat darabját közölte a Baranyai Péter költségén megjelent *Evangéliumok és epistolák* (1629), megtoldva négy, később Kisdinél régi énekként szereplő énekkel.

² *Szent Ágoston doctornak* ... 1591. (a 79., 148. és 183. l.)

³ Kiadtam Gyöngyödsön, 1914.

⁴ 1621—47.-ből. IK. 1916.

⁵ Nemz. Múz. Qu. H. 1395. (A XVII. század közepéről.) A század végéről Mihály Farkas gyűjtése (N. Múz. 482. oct. H.), a *Cantionale Hungaricum* (Egy. kvt. Bpt.: A. 112.) és *Cantionale et Passionale Hungaricum* (Uo. A. 113.) A Kájoni-kódexről IK. 1929: 209. l.

⁶ Kisdi gyűjteményében 25 olyan ének van, amelynek változata már prot. énekeskönyvben is élénk került; de közülük a Telegdi közölte énekek is. Régi ének jelzéssel 24 darabot lát el. — Önállóbb a Szegedi Lénárt-féle kötet (1674); ennek összeállítói korántsem elégedtek meg a Kisdi-gyűjteménnyel: tudatos gonddal dolgozták át az onnan átvett énekeket is, a protestáns eredetűek is lényegesen, néha a felismerhetetlenségig át vannak formálva; nagyon gazdag új — rendszeren latinból fordított — énekekben. Kájoni János énekeskönyvének (1676) Kisdi és a protestáns Gönczi (1654) volt a forrása; az utóbbit csak teológiai szempontból javítja; de helyet kap benne néhány új katolikus ének is. Náray gyűjteménye dallamában és szövegeiben önálló; legszembevetőbben a *Stabat Mater* fordítása (*Alla Christus keresztinél*) mutatja ezt az önállóságra való törekvést. A kéziratos gyűjtemények közül a *Cantionale Hungaricum* (Egyet. kvt. A. 112.) Szegedi Lénárral mutat kapcsolatot. A *Cantionale et Passionale Hung.* Soc. Jesu Res. Turociensis elsősorban Kisdi bővítésére gondolt; bár a gyűjtő azt vallja, hogy nem tökéletes a magyar nyelvben, néhány sikerült fordítást és új éneket találunk benne. A Mihály Farkas-féle kézirat (Nemz. Múz. 89. Hung. 482.) Kájoni gyűjtésének rokona, újdonságai közül mindössze négy érdemel figyelmet.

Ezek mellett a nyíltan énekeskönyvek mellett az imádságoskönyvek versszövegei is megszólalhattak a templomi gyülekezet ajkán. Sorukból hármat kell kiemelnünk: Pázmány Péter imádságos könyvecskéjét (1606), amelyben az *Adoro te devote* verses fordítását találjuk,¹ Hajnal Mátyásnak hymnusokkal gazdagított ájtatossági könyvét,² melyből néhány az énekeskönyvekbe is eljutott; és a gyulafehérvári páterek *Lelki paradicsomát*, a hymnusköltészet leggazdagabb tárházát.³

A latin hymnusköltészet volt a XVII. század katolikus egyházi lírájának a leggazdagabb forrása; ott is, ahol a magyar ének nem köthető határozott forráshoz, a gondolatvilág és a kifejezőkészlet lépten-nyomon elárulja, hogy a magyar énekes a latin hymnusköltő útján halad. Igaz, hogy a latin hymnuszok egy része is magyarországi eredetű, de ez — a Mária-hymnuszok egyes motivumait és a magyar szentek dicsőítését nem számítva — a megállapításon nem változtat. A latin eredetinek olvadó lágysága nem egyszer kemény próbára teszi a magyar tolmácsolót, de pl. Sz. Bernátnak lángoló éneke, «szíve örömének tapsolása», már a Hajnal-közzétette hymnuszok között meglep meleg simulásával, szópárokat és ellentéteket híven visszaadó finomságaival. Méltó párja Casimirus hymnusa: *Omni die dic Mariae*, amelynek magyarja még a lüktető ritmust is meg tudja éreztetni (Kisdi: 131. — Szegedi: 479. — Kájoni³: 316. — Hajnal: 129.) és Damiani Péter színes áradozása a mennyei boldogságról. (Hajnal: 119. — Kisdi: 215. — Kájoni³: 633.) Az áhitat ereje széppé teszi szent Ágoston szeretetvallomását, (*Domine Jesu, noverim te... Lelki par.*) szent Ignác (*O Deus ego amo te, nam... Lelki par.* 429.) és Xav. szent Ferenc (*O Deus ego amo te, nec... Lelki par.* 430.) misztikus érzésarádásának fordítását. A szöveg is csiszolódik az egymást követő kiadásokban; hiszen nem a fordító dicsőisége, hanem az érzés mentől erőteljesebb közvetítése a fontos előttük. A fordító nevét sehol sem jegyzik fel, az eredeti ének szerzője sem

¹ Első kiad.: 1606. Az éneket átvette a többi kat. imádságoskönyv is, így Lépes Bálinté: *Imádságos könyvecske* Magyar nyelven Prága. 1615. 107. l. Más, hitebb, de nehezkesebb fordítása már Vásárhelyi Gergely *Catechismus*-ában is élénk kerül (1599, 1604, 1617); ugyanott találjuk az *Ave maris stella* és *Alma redemptoris Mater* fordítása mellett a három versszöveget: *Imádlak tégedet én Istenemet... és: Üdvözlégy Christusnak szent teste*, végül: *Üdvözlégy Christus, Szűz Máriának drága magzatja*.

² Az *Jézus szívét szerető szíveknek ájtatosságára... Bécs, 1629* (Új kiadása a M. Irodalmi Ritkaságok XVII.)

³ 1700. Felhasználta a Szegedi Lénárt- és a Kájoni-féle *Cancionalét*, de anyagának java része új fordítás. Ima-hymnuszok vannak már az *Officium B. Mariae Virginis* 1643. évi kiadásában is; ezek viszont a cancionálék fordított darabjai közt használtattak fel. Köztük nem egy szép fordítás (pl. *Üdvözlégy Mária, tengernek csillaga*, a 96. és 129. l.). A *Lelki paradicsom* is átvett belőle.

iktatja versfőkébe a nevét: ősi érzést tolmácsolnak, és épen az ősiségére büszkéek.

A vitatkozó és tanító vers aránylag kevés e gyűjteményekben. A vallási ellentét csak néha szólal meg, ilyen főhászkodásban: (*Hallgass meg engemet...* Szeg. 194.) «Ne hagyj hamisságtól, hitbeli ujságtól engem környülvétetni: mert sok hazugsága lelkemet akarja foglyos törben ejteni.» A vitatkozás is legfeljebb ennyi: «Istennek ereje az evangéliom, de úgy, amint érti azt a régi szent nyom; Tévelygő ujtás mind csak felfelé von, Bujdostat tétova, de szent hit nyugtat hon.»¹

Az ilyesminek Náray enged még legtöbb helyet: a pusztulásra («Az ti országtokat idegenek birják, Előletek szedik földötöknek zsírját, Mások munkátoknak viszik bérít s díját. Mézzel tejjel folyó földed is már nem oly, Buza helyett üszög terem s árpa, konkoly...»), inti nemzetét, hogy Sz. István, Sz. László idejére emlékeztetve a régi valláshoz vonjon vissza. (*Urunk, Christus, Jézus...* Náray, 36.)

Az ősi hit büszkesége azonban gyakran szóhoz jut. «A boldog Szent István, világbul kimulván, Szűznek hagyá országát, a benne lévőket s következendőket, magyar nemzet világát...» (*Tengernek csillaga...* *Cant. Hung.* 133. Jancsó ÉK. 90 a.) «Igaz hit éli Bátran metéli Ellenségem tagját: veszti, tompítja, Töri és rontja Sátán fulánkját...» (*Igaz általit...* Szeg. 174. l.) «Szégyen vallott orcát Senki azon nem lát, Ki felett Jézus karja...» (Szegedi L. 175. l.) A török hatalmának gyengülését látva boldogan mondják: (*Nincsen ez világon...* Szeg. 187.) «Ki mert volna vajjon köztünk annak hinni, Hogy mellettünk Isten méltóztatott vinni, Pogányt is elűzni, Földünkről s hátunkról. Már tudunk bizni.» Mivel pedig tudják, hogy: «Nem érdemli senki Jézusnak szent kedvét, Csak kire ruházta az maga érdemét, Gyónás eszközivel ki jobbitá éltét, Jézus érdemihez az jól szabta léptét,» (*Hívek, keresztények...* Szeg. 239. l.) így könyörögnek: «Felséges Jézus szent Isten, Tarts meg ez nap mind künn, mind benn, Nevelj szent római hitben, És az igaz szeretetben.» (Szeg. 204. l.) És biztatják egymást: «Boruljunk arccal szép Jézushoz, Ragaszkodjunk szent anyjához, Szorítson minket fiához, El is vigyen Isten szavaihoz.» (*Isten az égben...* Szeg. 200. l.)

Ebből a lelkiségből születnek a kor gazdag termésű Mária-dalai. Hittel dalolják: «Midőn Szűz Máriát mezők mosolygással, Követik madarak ékes szép szózással, Mi is járunk vígan régi szent szokással Szent Szűzet áldván.» (*Nazareth helyéből...* Szeg. 461. l.) Megható az esdeklő, hódoló, kedveskedő megszólításoknak végeérhetetlen sora, amellyel eléje járulnak; elmond-

¹ *Hívek, keresztények...* Szeg. 239. l. Keményebb a *Kegyelmes szószólók...* Szeg. 136. l.

ják tisztaság termőfájának, szemérmesség rózsájának, szelidség drága gyöngyvirágának, tisztaság fehér útjának, fehér lilomszál bimbójának, gyenge oltoványocskának, bölcsesség örvényének, élet-termő fának, mennyei hárfának, manna edényének, tenger fáklyájának, szüzesség szent kútjának, setét lelkek szép csillagának, menyország magas tornyának, Atya Isten kincstartójának, stb. De nem felejtik el, hogy Mária a magyarok szószólója, fényes fáklyája, régi patrónája, magyarságnak asszonya, országunk istájpja. Esdekelve kérik, hiszen «régi magyarságnak ő vala őrzője», «Isten után hazánk erőssége», legyen országunk boldog hajnala, nyerjen csendességet országunknak, gyűjtse össze nemzetünket, nyerjen frigyet földünknek, tartsa meg nemzetünket, vigyen jóra s oltalmazzon bennünket, űzze el földünk sötétségét, tekintsen szánakozó szemmel reánk. «Tekintsed meg az te országodot, benne való nagy pusztulásokat, egyházaknak szernyő romlásokat, és rajta tölt nagy káromlásokat. Véget vethetsz mi ellenségeknek, csak könyörögj az te szent fiadnak, bátorítsa szegény magyarokat, rettentse meg ő ellenségeket...»¹ A szomorúság, bizalom és hódolat a század végén a legszebb magyar Mária-énekben kristályosul ki, a *Boldogasszonyanyánkban*.²

Megkapó a szeretet szava, amelyen e kor énekei Jézushoz fohászkodnak. «Vedd jó neven én szívemet, oh édes Jézusom — így fordul a jászolban nyugvó kisededhez az egyik ének.³ — Immár szívem elolvadt, oh édes Jézusom, Szeretettől mert gyúladott... Sebesítsd meg én-lelkemet, Neveld meggyúladt sebemet, Foglald hozzád életemet, Vezérlj mindenben lelkemet.» Drága szent virágnak, szép violácskának, kedves rózsácskának becézik, csodálják szájacskáját, ajakacsckáját; azon fohászkodnak: «Jézus karocskája legyen fegyverünk, bölcsőbeli rongyos pólácskája legyen köntösünk.» (*Mennynek, földnek igaz*... Szeg. 117. l.) Köszöntik szent kezeit, csókolják minden izeit; (*Jer rengessük*... Szeg. 97. l. és *Üdvözlégy Jézus szent feje*... Cant. H. 68. l. és Szeg. 300. l.) ringatják bölcsőjét, csodálják szegénységét, emberségét. (*Egek vigyázzatok*... Szeg. 49. l.) A szinte babusgató kedveskedésnek alig van határa. «Oh Jézus, ha már szállottál istálóba — mondja az egyik (*Oh Jézus, szűzen születt*... Szeg. 61. l.) — szívünket melléd fektesd a kis jászolba... Ah kérlek, jőj hozzám, édes királyocskám, szívemben legyen ágyad, szép virágocskám.» Átérzik a Szűz Anya örömét,

¹ *Fényességes tengernek csillaga*... Jancsó-kód. 90 a. l. Cant. Hung. 133 l.

² Perényi József a XVIII. század végéről eredőnek gondolta (K. Szle. 1928); a XVII. század végére kell tennünk azon az alapon, hogy már ott találjuk a *Pannonhalmi énekgyűjteményben* (M. Kszle 1895. 300.) és a *Bocskor-daloskönyvben* (Erd. Múz. 1897), melyek a századforduló ének-készletét őrizték meg.

³ Kájoni 52. Más vált. Szeg. 64. Szelepcsényi 281.

aggódalmát, vele dalolják bájos altató nótáját. «Aludj gyönyörű gyermekem, Isten fia, Aludj, aludj én szerelmem, Világ díja ...» (*Hogy kedves álmat ...* Náray: 157. l.) «Aludjál szép zöld ágom, nyugodjál virágom ...» (*Szűz Mária ez világra ...* Kisdi 262. l.)

A naív bájnak meglepően tarka virágai e dalok; nyelvük a latin volt, de szeretettel és áhitattal formálták a XVII. század énekesei magyarrá. A katolikus egyházi ének nálunk sohasem volt meghittebb, melegebb, mint ebben a században, mintha az újjáéledő vallásosságnak minden bánatkönnye ezekben kristályosodott volna ki. Természetes, hogy az egyházi ének stílusa néha groteszk: hiszen nem volt eddig módjában ehhez a hanghoz formálódnia. Amikor az énekes így kezd fohászához: «Idvözlég drága szép Szűz Mária, kiből legel Istennek szent fia ...», vagy amikor azért ünnepli, mert benne «semmi rút bűz, nem is volt megvesztő szenny ...», vagy ott, ahol a jászolt köszönti: «Amennyi szalmaszálaacska, szívemben annyi nyilacska, kivel most öklel ez kis istálócska ...», ugyanúgy nem érzi a groteszket, mint amikor a barokk természetességében így követi Rimayt: «Nincs oly rész bennem, melyre rüh nem ragadt.»¹

De nemcsak hangban új ez a líra, formában is nem egy kezdeményre kényszeríti az idegenből átvett dallam. Újszerű a lüktetés benne, (pl. *Az öröktől fogván való*) az ütemek erőteljes elkülönülése, friss a strófaszerkezet; (pl. *Aldott gyümölcs... Jaj mit látok... Bágyad sérelmétől...*) simul a tartalomhoz, annak hangulatához. A csilingelő rímek naiv keresése a kezdetleges vagy erőltetett összecsendülések közt tiszta csengést is bőven ad; a rimelhelyezés sokszor változatos és újszerű: nagy felszabadulás a XVI. század templomi énekének sablonjából.

A kor vallásos énekmondói közül a legkedveltebb Nyéki Vörös Mátyás volt.² A gyűjteményeiben megjelent énekek egy része átjutott a cantionalékba,³ és ha nem is lehet kétségtelenné tenni, hogy a bűnbánati zsoltárok fordítása tőle származik,⁴ feltétlenül a kor jobb verselői közé kell számítanunk. Kötetének java részében «a négy utolsó dolgokról» elmélkedik. A hangsúlyt a jól-értesültségre veti: «Nem szoktam — úgymond — kovácstól pénzen szentet venni, Sem délben lámpásnál léppel madarászni; A dolog a mint lőtt, úgy szoktam beszélni, Soha

¹ *Cristus igaz napfény ...* Vagy az ilyen fordulat: «Csak kötve higgyük, mint rossz kománkat».

² Róla: Kőmives Nándor Kolos értekezése. Csorna. 1918. Az 1738. évi kolozsvári kiadást idézem.

³ *Szőrnyű halál, imé hol áll ...* Kisdi 235. l.; *Jaj miképen dobog*: Szelepcs. 350.; *Igazságszerető*: uo. 197.; *Mondj naponként*; Kisdi 131.

⁴ Először Pázmány imádásos könyvében 1606.; Mihálykó János prot. im. kv.-ben (1610[?], 1630); Kisdi (1651), Szelepcsényi (1675), Kájoni (1676) EK-ben, és külön is: Szent Dávidnak Hét Poenitentia-tartó Soltári. Lótsén, 1689.

macskát zsákban nem tudtam árulni.» Ezzel a bizonyossággal tárja fel a halál, ítélet, pokol és mennyország mivoltát, gazdag bibliai és klasszikus tudást csillogtatva stílusában és példáiban. A földi származás előkelőségével szemben a lélek erkölcsi értékét hirdeti; viszont az élet bűneiért a felelősséget a lélekre veti, hiszen a test «ő magában föld és száraz hamu», az Úr a lélek engedelmes szolgálójává tette; már pedig: «Az jó gazda dolga, hogy földét megirtsa, Gazzát megégesse, tövisből tisztítsa, Sovánságát látván, ganéjjal ujítsa, Róla az ő gondját soha ne fordítsa.» A test és lélek innen eredő vitája már a négy végső dolog meggondolása kapcsán kirobban, majd önálló dialogussá formálódik «egy kárhozatra szállott gazdag test és lélek» között, a középkori kedvelt látomások modorában, csak sokkalta hosszadalmasabban. Nyéki Vörös Mátyásnak nincs költői képzelete; a mennyei boldogság bemutatása például, vagy a pokol elképzeltetése erőtlén; maga a Pokol kapufelirata is csak ennyi: «Itt semmi vigasság nincsen: hanem rabság, és örökkévalóság.» Nincs keménység abban a számonkérésben sem, amellyel a lélek a test egykori bűnös életét tekinti át; de néhol hasonlatának van józan természetessége, máskor stílusa árjának van megkapó ereje.¹ A kétségbeesés haragja és megrettenése hivebb kifejezést talál gondolatritmusában,² a gondolatpárok ellentétei élesen csendülnek ki ütemes soraiból,³ csak a vers terjedelmének szabályozása nincs a hatalmában. Ámde — a versek ütemes lüktetésén kívül — épen a nyelv árja hódította meg a XVII. század közönségét; és ebben a kettőben a kortársak közül nem is mérkőzhetik poétáinkkal más, csak Gyöngyösi István.

Beniczky Péter *Magyar rithmusainak* (1670) egy része imádság: reggeli és esti, könyörgéshez készülődő, vigasztalást és kegyelmet kérő, penitenciázó, hálátadó, oltalomkérő vagy Istent dicsőítő. A gondolatok, amelyeken verseit felépíti, az imádságoskönyveknek e korban sablonos gondolatai,⁴ csak a Balassa-vers sűrű rimelései és az annak szolgálatában álló képhalmozás teszi önállóvá. Néha a maga életkörülményének beszövéseivel ad neki eredeti szint, de sohasem követ végig

¹ Ha én minden vérem egy csöppig kimerném,
Szívemet lámpásul te-elődbe tenném,
És abban olajul örökké égetném,
Szerelmed jutalmát meg nem fizethetném. 60. l.

² Átkozott az óra, melyben fogantattunk,
Átkozott az anya, kitől hordoztattunk,
Átkozott az emlé, mellyel tápláltattunk,
Átkozott a világ, melytől megsalattunk. 45. l.

³ Örök kárhozatot s örök boldogságot,
Örök bosszúságot s örök vigasságot,
Örök gyalázatot s örök uraságot... 8. l.

⁴ Ha nem is Pázmány imáinak versbeszédesei, mint Kovács Dezső vélte.

egy-egy prózai ima-gondolatmenetet, hanem — a kor szokása szerint — gondolatot és képet onnan vesz, ahonnan a legalkalmasabb kínálkozik. Mivel a vers könnyen árad, nyelve pedig a szinonimára mindig kész, az áhitat lendülete megkapja az olvasót. De éppen ebben a bőségben van a veszedelme is; amikor ilyent ír: «A Moyses vesszeje, Szentek térdköttje Mennyi embert megtartott» — vagy amikor önmagát szívhajónak mondja, stílusának gyakori vétségét, a bombaszthoz közeledő túlzást mutatja. A természetesség hiányzik természetbemutatóból is, szerencséről, szabadságról való elmélkedéséből is: a vers játéka több, mint az érzés.

A kor legnemesebb költőiegyéniségei közé tartozik Koháry István.¹ Bár vannak igazi vallásos énekei is, nemcsak ezek, de egész verstermése itt, a kor katolikus lírájában helyezhető el a legméltóbban. A fogság szenvedései elmélkedésre készítetik, a magány unalma pedig verscsinálásra hajtja. Bőven van ideje és oka, hogy az emberi szenvedés erkölcsi értékét meggondolja; alázatos szívvel ismeri el, hogy ő is megérdemelte a büntetést, de törhetetlen hittel reméli Isten irgalmát, kegyelmét. A kétségbeesés nem férhet közelébe; abból a tudatból merit vigaszt és bátorságot, hogy — amint maga írja: «Szenvedek hitemért, tudom Istenemért, lelki békességgel, Az én királyomért s kegyelmes Uramért, tűrő csendességgel.» Ha erősebb a szenvedés kísértése, a szerencse örök forgandóságával vigasztalja magát; ha kínozza a mostoha sorsáról való gondolkodás, az egykor megélt örömöket, lakomát, vadászatot éli át újra emlékezete. Tudja, hogy «Szenvedés és inség forog körülöttünk, Inség és szenvedés előttünk s mellettünk, Inség és szenvedés uralkodik köztünk.» Nemes megadással sóhajt Jézushoz, (*Irgalmas, kegyelmes, jó tévő Istenem...*) azzal a hittel és azzal a megadással, amely Zrinyi imáját is oly meleggé teszi a *Szigeti veszedelemben*: minden reménysége Megváltójában van; kérése is csak ennyi: «Háború elmémnek te légy csendessége, Gyarló mivoltának kívánt erőssége, Keserült szívemnek kegyes édessége, Mindenkor s mindenben ő gyönyörűsége.» (*Oh édes Jézusom, halljad...*) Az év egyházi ünnepkörét ájtatos versek fohászaival ünnepli; segítséget csak az égietől remél. A maga szenvedései mellett fáj szívének az a sok gyász is, ami családját sújtja (*Nulla calamitas sola*) és felsír ajkán ismételve a haza keserve is. (*Magyarországnak elveszett szabadságán...*) Látja, hogy a nemzet, amíg «őrállói egyesek valának,» amíg «egyező fegyverrel» és «megegyezett szívvel» szállt hadba, hatalmas és dicső volt; föl villan emlékezetében a végbeli élet virtusa, amely «tréfából, játékból s olykor mulatságból nagyot végben vitt», de fájó panasszal

¹ Jó életrajza Kis Lőrincé (1914).

állapítja meg, hogy «török adajának, terhét igájának miolta felvette, régi titulussát s ahoz való jussát immár elvesztette.» «Gyanútlanlansága, dagály negédsége hozta ezt a magyarnak»: a töröknek szolgálja lett, azzal együtt irtja a magyart. Azért hirdeti: «értékünknek káros, lelkünknek is áros törökkel tartani.» De játszik bilincseinek pengetése közben a jelen és múlt, az álom és a való képeivel; nincs művészi igénye, legfeljebb ennyi: «Fűzfaversem lenne ritmushoz hasonló.» Békés szív, fájó élmények, istenes reflexiók bontakoznak ki egyhangú soraiból, de egyszerűsége, őszintesége meghatja az olvasót. Műveltsége Gyöngyösiével rokon, de lelkülete sokkal vallásosabb; a verselésben néha megállaná a versenyt vele, de a kompozícióhoz, a nagyobb allegorikus képsorozat összefűzéséhez sokkal kevesebb az ügyessége, mint két álomsorozata mutatja. Lelkületével a kor nemes katolikus főúrat, verselgetésével a nemesi társadalom stílkészségét, allegóriáival a kor barokk gyönyörködését szemlélteti.

Stilusának néhány barokk furcsaságával vonja magára figyelmünket Kopcsányi Márton.¹ Amikor Krisztus szenvedéseiről készül elmélkedni és áhitatra biztatja zarándok lelkét, Jézusról ezt mondja: «Emlőim közt fog mulatni, Én lelkemmel nyájaskodni, Mint jegyesével lakni»; az értünk szenvedni kész Úrról írja: «Krisztust is feje ruhába Megrészegítötte vala A szeretetnek bora»; a limbusba való leszállás kapcsán: «Pokolnak is réz kapuja, Elrontatott a vas rúdja, Fiad volt harapása». Kopcsányi nem poéta, stilusának nincs költői lendülete, az egyszerű versformával is küzd; de poétának érezhette magát, mert a szövegébe iktatott régibb fordításokat is átdolgozza, igaz, hogy nem sok sikerrel.² Versei is elmélkedések: Krisztus szenvedésének egy-egy mozzanatát vetítik elénk, vagy a Mária-ünnepek hangulatát próbálják felkelteni; a megindultságot inkább sorai, mint versei éreztetik.

Nem eredeti verselő Illyés István, bár zsoldárkönyve (*Soltári énekek, Halottas énekek*) sűrűn látott napvilágot. Látván, «mely álnokul, juhok öltözetiben, a Soltárok színes titulusi alatt, a szentírásnak és sz. atyáknak igaz értelme ellen összegússolt versekkel csábítják a szegény együgyű községet a ragadozó farkasok», katolikus szempontból átdolgozta a Gönczi-féle protestáns énekeskönyv zsoldári dicsérteit és a hozzájuk fűzött halottas énekeket. Újság nincs a gyűjteményében, a toldalék is a XVII. század ismert termése, de ügyel arra, hogy

¹ Róla: Kopcsányi Jánosné értekezése, Bpt. 1934. — Itt számbavett munkái: *A Bodog Szűz Mária élete*. 1631. — *A keresztyéni tökéletes életre intő elmélkedések*. 1634.

² *Stabat Mater* Hajnal-féle szövegét érdemes ebből a szempontból a *Bodog Szűz Mária élete*. 239. l.-ján lévő szöveggel összevetni.

az eredeti dallamot híven megtartsa. Eredetibb az erdélyi püspök: Illyés András (*Jóra intő énekecskék, 1702.*), de a XVII. század fejlettebb verstechnikáját nem is próbálja; egyhangú rímei minden költőiség nélkül próbálják új tartalommal megtölteni az előző század dallamait. Fohászai, figyelmeztetései, életéről beszámoló versei prózai vallomások; nincs bennük semmi költészet.

A két Illyésnél sokkalta értékesebb, a Rimay-stilust lendülettel követi Derkay György (*Az örök életnek útja, 1678.*); penitenciátartó zsoltárának áradó képbősége, lüktető ritmusa, őszinte bűnbánata figyelmet érdemel. Az egyéni sors őszinte hangulata kap meg Mikes György fohászában. (*Gondolkodásimat és sok ...* Kuun-k. 46. s k. l.) Valószínűnek látszik, hogy azok közül az énekek közül, amelyeket Kájoni gyűjteményében nem tudunk forrásra visszavezetni, néhány magának Kájoninak a műve.¹ Ilyen az Áldott gyümölcse szép Szűznek, Az egeknek szép csillaga, Erkölcösknek dísze, Földön lévő nemzetek, stb. Ezekhez véve kéziratos énekeskönyvének fordításait, elismeréssel kell adoznunk Kájoni ritmusérzékének, amellyel a zenei dallamhoz alkalmazkodott; eredeti énekeiben is a kor ízléséhez híven adott hangot áhítatának, magyar szívének, ha az egyházi ének átlagának nem is emelkedett fölébe. Az is kétségtelen, hogy a Szegedi Lénárt-féle gyűjtemény (*Cantus Catholici, 1674.*) összeállítói tudatos művészi ambícióval dolgoztak: nemcsak a régi, átvett énekek jelzik ezt, de az új fordítások is, amelyeknek közös szerzőjére vall már a kicsinyítő-képző divatja is; sajnos, a munkatársak nevét nem ismerjük. Náray György (*Lyra coelestis, 1695.*) maga is megmondja, hogy énekeinek javarésztét maga írta, s az egész gyűjtemény zenei alkalmazása az övé. Sajnos, stílusa ritkán emelkedik a próza fölé, de ritmus rendesen rávall a zeneértő szerzőre.

IV.

Ha a XVII. század magyarságának erkölcsi képét Rimay János oktató versei alapján rajzolnók meg, megdöbbenően sötét képet kapnánk. «Ez mostani saeculumban meghanyatlott állapotjának, bűnnel való bővelkedésének terjedése s fertelmes parázna életnek bujálkodásának cselekedendő gonosz s vezérlő volta annyira elhatalmazott, az emberek között édesgető csipkedésével behatott szívnek belső gyökerecskéjében, hogy semmiképen onnét ki nem üzettethetik és verettetik gonosz fulánk-jának mérge» — írja egyik fejtegetésében.² Gyirwa Wencel³ is olyan beszámolót ad a földre lelátogató Szent Péter ajkára,

¹ Forrásairól Jénáki Ferenc értekezése, Kolozsvár, 1914.

² A paráznaságról. Id. kiad. 326. l.

³ *Christus urunknak Szent Péterrel való beszélgetése. 1649.*

hogy az Ur a világ eltörlését, egy második vizözönt sem tart súlyos büntetésnek. Szalárdi «a tobzódó, rusnya, részegeskedő élet»-ben látja nagy romlásunkat.¹ A nemesszívű Medgyesi Pál keserűen panaszkodik: «Az atyjokat megcsúfolóknak és az anyjok tanítását megutálóknak s minden bectelenséggel illetőknek, azokat megszidalmazóknak, átkozóknak szemek kivájására minden völgyeknek hollói is, és testek megételére a sok sas-keselyű fiak alig lennének elegek. Hát ha a sok ezerféle egyik a másikat érő gyilkosságit, sok rút lopásit, gyűlölségit, irigységit vizsgálod ez nemzetnek! Továbbá az rút tisztátalan életit, pajkoskodásokat, rusnya fajre-fajra szókat és az ezer formán való fajtalan magaviselést; a töméntelen sokféle mesterségek és színek alatt való húzást-vonást, nyúzást, fosztást, nyilvánvaló kegyetlen tolvajkodást, s mindezeknek akarát szerint való büntetlenségeket, szabados voltokat, ha — mondom — ezekre s több előszámlálhatatlan eláradott gonoszságra veted ez nemzetben szemedet, ugyan megfojtódol lelkedben s azt kell mondanod, hogy ha valaha, most ez elaljasodott magyarság ellen vagyon helye az Isten keserves panaszának.»²

A nemzet erkölcsi romlása feletti jajszó szinte minden egyebet túlharsog e korszak irodalmában. A baj ellen küzdenek, amikor a bibliai példákkal fenyegetnek, amikor az Isten hatalmára figyelmeztetnek, a halál igazságtevésére intenek,³ s ezzel is a vallásos életre nevelnek. A küzdelemben résztvesz a lírai termés is, hisz minden nemesebb lélek érzi a kötelességet: «Vádlással s vallással való vétkeink undoksága érzékenységgel Isten előtt bűnünk megbocsánatja felől való törekedésünkhez mindenkor kezdenünk», — «hogy félelemmel s rettegéssel munkálkodjunk üdvösségünknek dolgába.» (Rimay, i. m. 310., 311. l.) A hittételeket tanító versekből is az erkölcsi tanítás hangzik ki: «Tartoztasd meg már az te kezedet az sok vérontástul, az te nyelvedet zabolázd meg már szitoktul, átoktul, sok gonoszságot, kit cselekedtél, szünjél meg azoktól.»⁴ Viszont a bűn útjáról is csak egy kivezető utat látnak: a vallásos életet; ha eddig a bűnt úgy itta a bűnös, mint a vizet, s úgy szívta, mint a spongya és hévér: Krisztus vére bűnbánó lelkéről lemoshat minden szennyet. Így hirdeti ezt a penitenciázó zsoltárok gazdag sora, erre tanít Kőrösi Radó István különös echós catechesisében.⁵

¹ *Siralmas krónikája*. (B. Kemény Zsigmond kiad. 1853). 386. l.

² *Negyedik jajt.* 1657. 62. l. Id. Császár K.: *Medgyesi Pál*. 1911. 92. V. ö. Szalárdi i. kiad. 645. s k. l.

³ V. ö. tanulmányomat (*A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei*) IK. 1916.

⁴ Detsi István: *Szent seregeknek...* (Decsy-k. 61a. l.)

⁵ Lásd Erd. Múz. 1914. 21. s k. l.

Az oktató vers azonban bizonyos mértékig függetlenül a vallásos poézistól; erkölcsi alapja megmarad, de érdeklődésének köre tágabb. A legtöbb panasz itt is a paráznaság ellen hangzik. A szabad élet annyira elhatalmasodott, hogy «hamarebb tíz Putifárnéket találánk, hogysem egy Józsefet». Van hű megnyilatkozása annak a kínos vergődésnek is, ami Putifárné ifjú rabját kinozza;¹ a bűnnek szarvai, mint fának ágai csüggenek a lelkére; rútságtól melegszik, bűnöktől hűtözik forró vére; kedve mulandóra, szemei játéokra vannak függesztve; szíve gyenge lány ruhára, fertelmes ágyakra vonza. Rimay kemény itélettel egy parázna asszony képét is megrajzolja (*Bedő Panna komáromi asszony éneke*. Id. k. 129. l.), aki nagy jószágú, mégis bordélyházzá tette komáromi serházát. Egy névtelen² a «keményített ingű, kevély asszonyembert» leckézteti, aki a magamutogatás kedvéért elhanyagolja a munkát, a cifrálkodásra költi vagyonát. Seregével írják a verseket, melyekben az asszonyok tökéletlenségét hirdetik,³ vagy az asszonynépek életrendjét szabják ki.⁴ A jó asszonynak a jó erkölcs a szépsége; «mindenkor a házban cseléd között ül, rokkáján ülven kézben orsója perdül.» Takargatja urának keresményét, tisztán tartja a házát és önmagát, szeretettel szolgálja urát, gyermekeit isteni félelemben neveli, oktatja és tanítja, fiait iskolába, leányait a varróházba járattja. Bibliai példák mutatják, hogy a jó asszony rendesen értékesebb az uránál, szépségben úgysis messze felülhaladja a férfit. Értelem is bőven van bennük, hiszen próféták és bölcselők kerültek ki a sorukból. De az asszonyt nem a pénze ajánlja, hanem az erkölce; a jószágos asszony még pálcával is kenegeti az ura hátát, semmibe veszi kedvét, kívánságát, szolgáljává teszi a férjét.⁵ A keserves házasságok sora int arra, hogy a legény jól válogassa meg a menyasszonyát.⁶ Az udvari — nem szokott munkához, a városi — cifra és gögös, a falusi — tudatlan, az özvegy — megbízhatatlan; a szegényt — nehéz eltartani, a gazdag — súlyos kereszt, a rút — émelygést indít, a szépet — strázsálni kell: ezért nehéz dolog a házasság.⁷ Az ember «nem tudhatja: nyer vagy vesz-e?

¹ *Oh szép drága zálog...* Balassa-Rimay I. É. (Dézsi kiad. II. 283. s k. l.)

² Közli Erdélyi Pál: *Kurucz költészet* 1903. 90. l.

³ Pl. Rimay: *Az gonosz asszonyállatról*. (Id. kiad. 211. l.) — *Vásárhelyi Dk.* CXXX. *Édes komám hallgass meg*. Thaly, VÉ. II. 51., 72.

⁴ *Intő és oktató ének*. Thaly, VÉ. II. 19. l. *Vásárh. Dk.* CXXXII. — Kolosi Török István: *Az asszonyi nemnek nemességéről...* 1630. Rimay: *Az jó asszonyállatról*. (I. kiad. 214. l.) *A jó gazdaasszonyoknak dicséreti*. Baros kiad. I. k. 1909. 187. l.)

⁵ Rimay: *Feleséget ne végy...* (Id. kiad. 216.) A másik véglet: *Vásárh. Dk.* XLIX. d.

⁶ *Egy vén vitéz...* *Vásárh. Dk.* XV. d. Thaly, VÉ. II. 31. l.

⁷ *Mint egy úton járó...* Thaly, VÉ. II. 164. l. Illyés-kézirat: 431. l. (Vas. Ujs. 1864—65).

Ha haszonra fordulhat-e? Jót talál-e? Rosszat vesz-e? Kedve szerént ha utá fordul-e?»¹

Gyakori az a figyelmeztetés, hogy a gazdaság nem bol-dogít. A dúsgazdag Croesus végre más konyhájára szorult, Dáriust sem mentette meg kincse a haláltól; (Rimay, id. kiad. 227. 15. é.) a farizeus hiába vendégelte meg Krisztust, a publi-canus imája lelt meghallgatást;² a gazdag a pokolba jutott, a szegény Lázár pedig Ábrahám kebelébe.³ A pokolból kihang-zik a gazdag siralma,⁴ amint átkozza gazdagságát, vigságait, mulatságait, kincsel bőrös tárházait. Övnek tehát: «Ne legyen vágyásod nagy uzsorára»; «az kit Isten adott, ahoz légy őrzés-sel, alamizsnálkodó szegényhez bő kézzel.» A mostani tiszt-tartók csak a pénzgyűjtésen törik a fejüket; nem gondolnak arra, hogy «tisztbül leesvén hevernek tömlőben.» (Rimay, id. m. 219:8, 225:13, 227:15. é.) Sajnos, a világban «pénz tiszt-teltet, éltet, magasztal s dicsértet», mert «ez világ bémerült az pénzszeretetben», s nem gondoljuk meg, hogy csak a jó-cselekedet és a csendes lelkiismeret marad meg, a világ és a «pénzi gyűjtemény» élszakad tőlünk. (U. o. 89. l.) Boldoggá nem a pénz és kincs tesz, hanem a «középség» józan meg-becsülése. (U. o. 94. l.) Állandó figyelmeztetőnek ott van a kiszámíthatatlan halál, aki «négy singnyi hajlékba» ragadja «szép friss palotájából» a gondtalan gazdagot. (*Bizontalan vol-tát*... Lipcsei k. 11 b l.) A halál meggondolása minden öröm és kívánság refrénjéül ezt diktálja: «Tudom, rövid nap meg-halok».⁵ Okosabb tehát kijózanodni, a «hivságos szűben rako-dott bolondság»-ból, megérteni, hogy itt a földön minden csak hívság.⁶

A megrótt hibák között egy névtelen (*Görcsös bot*. IK. 1893. 451. l.) a táncot ostorozza, mert «léleknek békója, álnok-ság taplója, Luciper ajándéka»; keresztényhez már azért sem méltó, mert Szent János halálának ez volt az ára. Madách Gáspár (*Krónika*. IK. 1901.) a hazugságot hangsúlyozza; szerinte nincs rútabb dolog a hazugságnál, és nincs bántóbb annál az urak asztal feletti beszélgetésében. A gonosz nyelv romlásba viszi a jóbarátot, megfosztja tisztességétől a becsületes embert, de magát a rágalmazót is megbünteti, mert elriaszt tőle min-den barátot. (Rimay, i. m. 229. l.) Pedig a barátság nagy

¹ *Az házasságrul*. Thaly VÉ. II. 206. l. IK. 1918. 390. l. — Kolosi Török: *Az egyes életnek*... (Erd. Múz. 1902. Ujv. Szabó: 116. l.) Szokták házásokat: *Kom. Ék.* 1. Illyés-kézirat 314. l.

² Rákosi András: *Szép história*. (Ujv. Szabó: *M. verses okt. költ.* 75. l.)

³ A Comico-Trag. e részletét közli a Szelepcsényi Ék. 1675. Kájoni Ék. 1676. Illyés Ist. H. É. 1693.

⁴ *Ének a gazdagról*. Lipcsei k. 19 a l. Szencsey Dk. 193. l.

⁵ Abafi: *Figyelő*, 1878, III. 62—4. l.

⁶ Kolosi Török István: *Az világi embereknek bolondságán*... 1635.

kincs; nemcsak azt érdemli meg, hogy az ember a nyelvén uralkodjék a kedvéért, (u. o. 226. l.) hanem hogy áldozatot is tegyen; Sándor és Ludovicus, Titus és Gisippus példája mutat ebben utat.¹

Az általános oktatások mellett egyes foglalkozások is kapnak dicséretet vagy intést e kor oktató költészetében. Az udvari tisztek hibáira Rimay mutat, (i. m. 81. l.) a papok kötelességét Pathai István papavató verse és Kolosi Török Istvánnak Szent János evangelistáról szóló históriás éneke szabja elő;² a bírakat egy névtelen tanítja igazságosságra, jámbor életre, megvesztegetlenségre, istenfélelemre.³ Az áros népek dicséretét, a malom és ácsmesterség becsét, a vadászás hasznát Szentmártoni Bodó János foglalta versekbe; a fejedelmi kancellária embereit és a bölcs prókátorokat Felvinczi György magasztalja.⁴ Ugyancsak az ő tollából maradt reánk a schola salernitanának szabálygyűjteménye a jó egészségről. Versbe foglalt erkölcsi szabályokkal a prózai kötetek idézetei közt is bőven találkozunk;⁵ de két verses etika is maradt reánk e korból: Fráter Istváné 1684-ből (IK. 1917:201. s k. l.) és Tótfalusi Kis Miklósé 1697-ből. (IK. 1903:199. s k. l.) Beniczky Péter pedig a biblia és a közmondások tanulságait foglalja Balassa-strófákba. A tanítások között előkerül olyan is, amely a só,⁶ a nád, (*Nádsip.* 1675.) a fenyőfa⁷ hasznát magyarázza el, olyanféle tréfás magasztalásokkal, mint a nád dicsőítője, aki, ha fel akarnák akasztani, «nádra választaná akadni, nem fára.»

Mindezek az oktató versek inkább művelődéstörténeti becsűek. Jellemzően mutatja ezt Felvinczinek a kancellária betűvetésének típusairól adott összeállítása, a mesterségekről szóló versek és a kor erkölcsi képét rajzolók. A költészet rendesen nem több bennük, csak a verssorok és rímek többkevesebb ügyességgel írt sora; a kompozíció elnyúlik, zavaros, a nyelv nehézkes, akadozó. Ugyancsak Felvinczi a *Schola Salernitana* fordításában «a ritmusoknak meghatározott rendivel»

¹ *Oh mely szép dolog volt...* Radvánszky-kód. II. (Baros Gy.: *Radványi verseskönyvek.* 1905. 126. l.)

² Erd. Múz. 1901. 118. és 177. l.; 1902. 131. s k. l.

³ Lugossy-k. 30 b.: *Bírák nektek szólnak.* (IK. 1914: 80. l.)

⁴ *Római császár... erdélyi protonotariának... illendő dicséreti.* 1699. (Itt írja: «Én minap nem régen, e saeculum végén a bölcs prókátorokat dicsírtem...»)

⁵ Pl. Madarász Márton: *A jó vagy kegyes élet-és boldog halál módjáról.* 1643. 186. 187. l.; Landovics István: *Novus succursus.* 1689-ben Juvenalis VIII.szatirájának részletei. Szenczi Molnár A.: *Imádságos könyvecske.* 1620. *Boldog életnek regulája.* Foktövi J. *Az embőr élete.*

⁶ Szentmártoni Bodó J.: *Az sónak dicséreti.* 1645 V. ü. Erd. Múz. 1900. 336. l. és Ujv. Szabó id. m. 107. l.

⁷ Oroszhegyi Mihály: *Az fenyőfának hasznos voltáról.* 1656.

mentegeti stílushibáit, «melyek vagy nem az helyes Magyar-sági kinevezés szerint valók, vagy a megmagyarázatban hijánosok.» Ritka verselőnek folyik a rim és a hasonlat olyan könnyen a tollából, mint Beniczky Péternek; Rimay például egy-egy kétsoros Cato-verset alig tud formába szorítani.

De a kompozíciók között van néhány érdekes. Ilyenek a párbeszédeselek, melyekbe a kérdés és felelet némi eleveenséget visz; a legmerészebb e fajtából az echós catechesis, Kőrösi Radó Istvánnak a verse. Kiemelkedik az átlagból allegorikus verse is (*Aranyláncz*, 1639.), amely a virtust és udvarnépét, a hitet, reménységet, szeretetet, igazságot, okosságot, békességös türezt, erős elmét, mértékletösséget és józanságot egy aranylánc szemeként mutatja be. Kőrösi Radó a könnyeden verse-lők sorából való, négyes rimeit bőségesen folynak, képei könnye-dén ömlenek; szemé is jól látja meg az allegóriát. (*Az Jákob lajtorjája példázta Christus urunkat.*) Merészebb koncepció Petki János verse is: *Az Virtusnak és Voluptasnak egymással való vete-kedések.* (1610). Álmában látja a két ellenfelet, hallgatja hívásu-kat, hogy végre is a Virtus mellett döntsön. Silius Italicus volt a forrása,¹ de szabadon fordít, beállítása, az erdélyi viszonyokból szövődő hangulati kerete az övé. Az álom-kompozíciók közül Koháry Istváné emelkedik ki: úgy látszik, ugyanezt az elgondolást írta meg kétszer is (*Keseredett rabnak... látott álma. — Üdö mulatás közben szerzett versek*); másodszor sikere-sebben. Álmában őrzőangyala lép melléje, attól nyer oktatást; azután séta közben allegorikus jelentésű kalandjai vannak; ezek azonban nem mindig elég világossak, a klasszikus példák is nagyon uralkodnak rajtuk, de a tanulságot azért éreztetik: a világi mulatságok hiúságát, a szerelem veszedelmét, a barát-ság értékét, a gazdagság lelki örvényét, s mindezek koronájául a poéta vágyát: «Lehessen éltemben csendes nyugovásom, állandó örömmel kedvemre lakásom, hogy így az Istennek... szolgál-hassak vígan...» Klasszikus képbősége és allegorikus kompo-zíciója a század tipikus hajtásává teszi.

A másik művészi kompozíció-ötlet a képmagyarázat. Találunk ilyent Radvánszky János versei között is (*Orpheusnak lantja...* IK. 1904.), de legklasszikusabb példáját Radvánszky mestere, Rimay János adta (i. h. 98. l.): «Akadtam — úgy-mond — egy picturára, kiben az virtusok egy asztalnál körül ülve vagynak delinealtatva.» Hosszadalmas versében tehát leírja, amit a képen lát, az erényeknek allegóriáit, s ezzel maguk ataz erényeket magyarázza meg. A forma megtetszett neki és *Encomia virtutum* címen rövidre fogva, újra megírja, de az erényeket a bűnök sorával egészíti ki; a vitia-kép meg-jelenítése azonban nincs előtte és így nem is mindig sikerül.

¹ Ujv. Szabó: i. m. 91.

Allegorikus képmagyarázat *Az keresztyény religio ábrázatja*, ahol a kép értelmezését magának a religiónak ajkára adja. A nyugaton divatozó barokk oktatóköltészetnek ez az álom- és képmagyarázat az újszerű magyar másolata.

V.

A XVII. század politikai küzdelmeinek, a két ellenség között való hányódásnak, a lélek és test szenvedéseinek is gazdag visszhangja e kor lírája. A panaszos versek hangja a penitenciázó zsoltári dicséretekre emlékeztet; a bűntudat, az Istenbe vetett bizalom és a bibliai példákon való okulás adja meg vallásos színüket. De szorosan a vallási lírához kapcsolja e termést az is, hogy a küzdelmek uralkodó motivuma a protestáns egyházak önvédelme. A líra vallomása igazat ad Szekfü Gyula megállapításának: Bocskay korszaka egy új elhatározást hozott, «mely magyar és török között békeség állapotát akarta ezután látni.»¹ A végbeli élet varázsa egyre jobban eltűnik; harci kedvüknek alig is van más megnyilatkozása, mint a veszprémi hajdúk levele a palotai rabló törökökhöz, ez a gúnyolódó, zsörtölődő írás.² Tinódi figyelmeztetése a török álnok hitére és ennek kapcsán a harcra buzdítás vajmi ritka. (*Fegyvert s bátor szívet*... Thaly VÉ. I. 182. l.) Kevesen gondolnak arra, hogy a török sohasem lehet a magyarnak igazi jóakarója, hogy természetét sohasem változtatja meg, «miképen szerencsen hogy az fürödőben szappannal nem fehérül». (*Mostoha anyátul*... Kuun K. 21. s k. l.) Azt a csorbát, amit a török egyre terjedő hódításai a magyar kardon ütnek, vajmi kevesen veszik észre.³ A veszély tudata csak akkor rémlik fel a gondolkodó nemesség előtt, amikor Zrinyinek halálát siratják.⁴ A halotti oratióban méltán mondotta róla a karmelita szónok: «Das sammentliche Volk liebte, lobte und verehrte ihn mit allerley Lobsprüch. Ehrenreimen und Ruhmschriften»; diadalairól három, haláláról hat magyar éneket tart számon az irodalomtörténet; köztük az egyik (*Római bölcseknek*... Thaly VÉ. I. 196. l.) bizonyára azért emlegeti fel Vergiliust és Homerost, azért szólaltatja meg a gyászban lantos Apollót, mert nemcsak hadvezérnek, de költőnek is tudta, hisz a török apród énekéből idézi reá, hogy a szerencse «nincs megkötve senkinek lábához.» De még e sirató versekből is felsír a német veszély aggodalma (Petkó Sigmund éneke) és a protestáns egyháznak Rómától való félelme. (*Szabadságunk rontó*... IK. 1927:

¹ Hóman—Szekfü: *Magyar történet*. V. 148. l.

² Szencsey DK-ból. Thaly VÉ. I. 149. l.

³ *Zöldítsed Ur Isten*... Thaly VÉ. I. 31. és 154. l., Szencsey DK. 242. l. V. ö. Horváth János dolgozatát, lt. 1914.

⁴ A róla szóló énekekről: IK. 1927: 108. l.

109. l.) A század uralkodó felfogását így szövegezi meg egy névtelen énekes:¹ «Török miatt immár bántásod nem volna, Magad nemzetséged pusztulásod oka.»

A «szolgai ruhában, katona formában» felvonuló bihari hajdúk nevében Debreczeni S. János (*Militaris congratulatio...* 1605.) köszönti a század elején Bocskait, aki «az ecclesiáért, igaz tudománért» szállt hadba, hogy most a magunk jogát védelmezze, mint ahogy eddig a német határát oltalmaztuk. A protestáns énekesekben² is felvetődik ugyan a szomorúság azon, hogy magyar a magyart öli, hogy a visszavonásban a község szenved, hogy jobb lenne, ha Básta és Bocskai kezét fognának a török ellen, de a lelki szabadság szeretete és a pápások gyűlölete erősebb minden meggondolásnál. Ezért siratják olyan fájdalommal az elhunyt fejedelmet, «magyarok paizsát, igazság oszlopát, jóknak oltalmazóját, gonoszok rontóját»,³ ezért szólaltatják meg a kinjai közt vonagló haldoklót,⁴ átkozzák a királyságát megkívánó, gyilkos Kátai Mihályt.⁵ Szentül hiszik, hogy a gyilkosságban része van Pál pápának és Rudolphus császárnak; hiszen a római pápa jól tudhatja, hogy nincs veszedelmesebb ellenfele, mint a magyar, ezek az «oroszlánok, Tigris vizénél fölfnőtt farkasok, Kaukázus hegyből kiszálló kanok.» (*Jó magyar nemzet nézd...* Lipcsei-k. 7. b l.) Gyűlölettel vallják: «Pápa akarhatja: egy magyart másakra támasszon egymásra, őket elfogyassa.»⁶

Annál meglepőbb, hogy 1618-ban egy verselő, Vásárhelyi Rotarides István, a katolikusok nevében köszönti Bethlen Gábor fejedelemségét. (*Epitaphion katastrophikon.* 1618.) Az ő verse is Erdély romlását siratja, mint 1602-ben a bujdosásra kényszerült Lőrinc deák, (*Lefügesztettem fejemet...* Lipcsei-k. 31. b l.) de átka Báthori Gábor gyilkosait sujtja; s mivel úgy érzi, hogy a sok csapás az eretnokség miatt szakadt Erdélyre, a Sibyllák jóslatából pedig ezt hallja ki: «Gábrriel az nagy Istennek szent erőssége, Asszonyunk szűz Máriának örömkövete...» s az arkangyalok ajkáról is ez hangzik feléje: «Gábrriel küldeték s nekünk öröm hirdeték, mennyből Isten adaték s kimutattaték, Bethlen Gábor kegyes urunk széken ülteték, romlott országban, Rex Salem, beszentelteték» — bizalommal köszönti, a béke korszakának felújítását várja tőle, a Romana Ecclesia visszaállítóját reméli benne.

¹ *Kerek kék ég alatt...* Decsi k. 39. é. (Száz. 1871: 324. l.)

² *Oh, keserves szívtel...* Decsi k. 40. (Száz. 1871: 315. l.)

³ *Mély álomba merült...* Mihály deák kódexe. EPhK. 1888. 61. l.

⁴ *Bátorság lelkömben...* Decsi k. 26. é. (Száz. 1871. 319. l.)

⁵ *Budosván én elmém...* (1606); *En Kátai Mihály...* (Decsi k. 27., 29. é.)

⁶ *Kerek kék ég alatt...* Decsi k. 39. é. (Száz. 1871. 324. l.) Leglángolóbb a gyűlölet Prágai András versében, Kecskeméti János: *Fides Jesu et Jesuitarum* (1619) ajánló versei között.

Ennek a reménynek megdőlését mutatja az a haragos gúnyírat,¹ amely Bethlen vallásháborúiról számol be. «Nagy sok álnoksággal, fertelmes és parázna haddal» indult meg — úgy mond — Bethlen a magyarság ellen; a barátokat szabadító Thurzó Szaniszló, a «lator pispék» gyermeke, Thurzó Imre, «az papi jószágon igen szedező» Révai Péter volt a biztatója; a kegyetlen Rákóczi és a tolvaj prédikátor, Alvinczi volt a társa, — csak egy igazi ellenfele volt, Esterházy Miklós. Keserűen panaszolja, hogy Magyarországra Erdélyből származott minden rútság. A másik oldalon viszont «nemzetünk virágának, életünk világának» siratja el Bethlent a gyászének, (Erd. Muz. 1901. 49. l.) aki «az árvák atyja, bujdosóknak honja, mindenkinek reménye, szegényeknek istápjja, foglyok vidámsága» volt, az ecclesiáknak dajkája, rongyos scholáknak kegyelmes patronusa, a kegyes életnek, feddhetetlenségnek igyenes ábrázatja. Az ő idejében — sóhajtja a másik ének — (u. o. 1907. 49. l.) «mint nyárban, mint télben voltunk békességben», tizenhat esztendőn volt a bujdosók segítője; nem a vakszerencse adta hercegségét, (Thaly VÉ. I. 104. l.) Attila pallosa volt az oldalán, és ezzel kettőért küzdött: a közigazsáért és a hitbéli szabadsáért. Özvegyét, Brandenburgi Katalint, hitehagyásáért szenvedtetni az egyik ének, (u. o. 127. l.) ellenfelének, Esterházy Miklósnak megszegyenülésében az erdélyiek vitézségét ünnepli egy másik; (*Nem régen kevélyen...* Kuun-k. 159 l.) Homonnay György erdélyi próbálgatása (*Az Ung havasából...* IK. 1926:222. l.) is kemény figyelmeztetés azoknak, akik Erdély régi szabadsága és «igaz vallása» ellen fegyverrel törnek.

I. Rákóczi György fejedelemségéről az az ötletes vers ad számot, amely Gelei superintendens előtt gyóntatja meg. (*Confessio Rakociana*. Száz. 1871.) A halálára készülőt a lelkiismeret bántja, hogy lator hadával dúlni indult, hogy feleségére jobban hallgatott, mint az Istenre; bevallja, hogy ok nélkül támadt a császárra, hogy keresztény vért ígért és adott a töröknek, az ország területét is áruba bocsátotta. De most is jobban fáj neki vagyonának veszélye, mint bűneinek terhe; nem is érdemel feloldozást, csak átkot.

Fiának, II. Rákóczi Györgynek uralkodása idejéből a tatár pusztítás jajszáva maradt reánk. A tatár nemzetről méltán mondja a látó: «Nyilai élesek, mint a sasnak körme, és minden kézívek erősen felvetve, mint a kova, erős lovainak körme, mint sebes forgószél, szekerek kereke. Nagy ő ordítások, mint az oroszlának, mint oroszlánkölykök nagyon ordítanak, dühösködnek, prédát nagy bőséggel kapnak...»² «Fertelmes nemzet ez, és oly rettenetes, az vén ember ennél hogy nem tiszteletes;

¹ *Judás tanítványi, Kainnak fiai...* (Századok, 1875. 382.l.)

² *Nagy Künság romlásáról*. Thaly VÉ. I. 249. l.

nincs nála gyermekhez semmi jó kedvezés...» Ennek a népnek kezébe esett Erdély virága, amikor Rákóczi felfuvalkodással nagyobb koncra, a lengyel koronára vágyott. Elpusztult a vármegyék sok jó katonája, fogságba kerültek «országunknak ítélőbírái, sok tartományoknak vitéz főispáni,» a bő hírrel tündöklő székelység, a gazdag szászok rendi...¹ Áthallik Erdély földjére a rabok panasza: «Testünk elszáradott, színünk elhervadt, karunk elfáradott, lelkünk elbágyadt... Söhajtjuk hazánkat, kedves szép társunkat, kedves nemzetünköt, nagy uraságunkat...»² A siratott rabok között az itthon maradottak részvéte Kemény Jánost emeli ki, a hazaszeretőknek ezt a tükrét.³ Vele jön Erdélybe vissza a remény.⁴ Magának a fejedelem Rákóczinak udvarát kemény szóval bélyegzik meg a paskillusok — még ha hatalmi féltékenység sugallta is őket, sok igazságot mondanak el a közerkölcsök romlásáról.⁵ De nem sok bizalom fogadja Barcsai Ákost sem, aki «lepus contra leonem fegyvert fogni imperat.» (IK. 1898. 189. l.)

Wesselényi Ferencről két énekünk emlékezik meg; Madách Gáspár (*Hadakat viselő, jó útra...* IK. 1901.) a pogány ellen hadbavonulót ünnepli az ajkára adott fohászbán, Bónis Ferenc keserve (IK. 1917. 336. l.) pedig arra a szomorúságra vet világot, amely az összeesküvés megghiúsulta után szakadt a magyarságra. Fájdalmasan érzi azt a lesújtó tudatot, hogy a magyar igazán egyedül maradt, nincs, ki romlott voltát segítséggel toldja; szép java mindenféle nemzet zsákmánya lett. És a magára maradt magyarság is elfajult őseitől. Régen a nemesember a maga fegyverével érdemelte ki a nemességét: most kevés volna hajlandó hazájának szabadságáért fegyvert fogni; ő veszi le az országot zsírlját, nyireti számtalan juhainak gyapját, gyűjteti fejős teheninek vaját — de fegyver helyett inkább a teli erszényét rántja elő. Csakhogy azt sem azért, hogy a végekre költsön vagy rabot szabadítson, hanem hogy interest szedjen. (*Gondolkodjál szegény magyar...* Baros: i. m. 131. l.) Erdélyben a magyarság kezén van ugyan a regimen, de a végvárakban idegen ül; a székely a szabadságnak csak a palástját viseli, nagyobb része jobbágyságra szorult; az oláh latorágát, nincs nyelv, amely elő tudná számolni; a görög kereskedők megrontják Erdély pénzét...⁶ A felelősség a fejedelemé: miatta ilyen romlott, megvesztegethető a tisztviselők kara,

¹ *Erdély romlása.* 1657. Száz. 1871.

² *Tatár rabok éneke.* Száz. 1871. *Menj el édes szolgám.* Thaly VÉ. I. 157.

³ *Felvinczi Zsigmond éneke.* Erd. Múz. 1901. 591. l.

⁴ Kemény József kéziratgyűjteményének kétes hitelű verse. Thaly Adalékok. I. 4.

⁵ *Pasquillus ad principem Georg. Rákóczi...* 1635. (IK. 1897. 46. l.)

⁶ *Gúnyvers az erdélyi nemzetekről.* 1674. Erd. Múz. 1901. 203. l.

miatta végeérhetetlen a törvény processusa — hiába: «Megholt Mátyás király, elholt az igazság!»¹

Kettős szomorúsággal hangzik e sóhaj a század hetvenes éveiben a vallási és politikai állásfoglalásuk miatt üldözött protestánsok ajkán. Már eddig is tiltakoztak az ellen, hogy a hatalom beleszóljon a vallás dolgába. «Non armis, sed argumentis; nem kell szablya, hanem szentírási erősség a vallás dolgában» — hangoztatják² most, a Bocskai—Bethlen—Rákóczi-hadak kudarca után; mert «nem illeti a Magistratust az, hogy a lelkiismereteken uralkodjék». Ismételve kifakadtak «a keresztyén nagy urakat elámitott jesuitáknak mérges ki-töltt pohárszéki» ellen (*Malach doctornak pajtársi szóbeszéde*. 1659.) és vádolták a «jőlelkű, igaz reformata asszonyi állati rendet», hogy fiaikat oly helyre küldik tanulni, ahol igaz hitüket mocskolják (*Barátságai dorgálás*. 1663); óvták híveiket «az tántorgó vallású embereknek, Pápistáknak, Lutheristáknak és amaz szentírás ellen törekedő orvosoknak veszedelmes kovászatól», könyveitől. (*Pestis pestise*. 1664.) Közben erőteljesen hangsúlyozták, hogy «az egyházi szolgák nem uralkodásra, hanem a szent munkára és szolgálatra rendeltettek». (*Speculum mysticum*. 1668. Disp. III.) A lírát azonban csak a hetvenes években fűti ez a panasz és keserűség. A papok igáját látják akkor, Szelepcsényi idejében, a magyar nemzet nyakán: papok kezében van az ország földje, azok dirigálnak, «törvényt, kauzákat azok indikálnak»;³ «hitelesebb szava csácsogó klérusnak, hogy nem mint egynéhány jó reformátusnak».⁴ A protestáns papok élete örökös bizonytalanság (*Pusztaság, kárvallás*... Lipcsei k. 24a l.); a vallás «szabados folyása, zabolába vetvén, nagyon meggátolva».⁵ A bibliai Babilon hatalmának feltámadását látják: emlékeztükben felvonulnak a vértanúk ezrei, azoknak példájából merítenek vigaszt és bátorságot. Néha kétségbeesve siránkoznak: «De jaj leszen nekünk, jaj maradékinknak, mert vagy engednünk kell az bálványozóknak, vagy halált szenvednünk». (*Oh keserves gyászban öltözött*... Mátray-k. 55a. l.) Jeremiádjajaikból azonban a törhetetlen hűség szól: készek a halálra vallásukért, készek a szenvedésre, mert tudják: «Az ki ez világban szentül akar élni, Sok bűt és bánatot köll annak szenvedni».⁶ Jajongó panaszukból az üldözés és gályára-hurcoltatás⁷ egész keserves

¹ *Ha az első lóra*... Erdélyi i. m. 68. l.

² *Az országok romlásáról írott könyv*. 1659. A választ kat. részről Pázmány adta meg az *Öt szép levél* (1609) negyedik darabjában.

³ *Pülses fejeknek hódult*... Szencsey DK. 183. l. Thaly Ad. I. 8. l.

⁴ *Bujdosásra jutta*... Mihály deák k. EPhK. 1888. 159. l.

⁵ *Midőn Adrianus*... Mihály deák k. EPhK. 1888. 64. l.

⁶ *Uram Jézus Krisztus siess*... Szencsey DK. Thaly: Ad. I. 45. l.

⁷ Thaly: Ad. 8., 15., 45., 49., 54., 58., 66. l. Erdélyi: i. m. 65—88. l. Obál Béla: *Hungarica Vitebergensia*. 1909.

szenvedését láthatta az otthon-máradt, a hatalom kényszerítő ereje alatt már-már ingadozó hívő; a hazaküldött biztatásokból¹ erőt, panaszos elbeszélésükből² dacos állhatatosságot, átkozódó kifakadásaiából³ olthatatlan gyűlöletet meríthetett. A jajszó hol Krisztushoz kiált, hol az egyházhoz, Sion leányához; majd a távolból sir az itthoni testvérekhez a szenvedés. A maguk sorsa beleolvad a választott nép szenvedéstörténetének jól ismert képei közé, a vigasztalást és biztatást is vagy a bibliai idézet szövegezi meg, vagy a szenvedő ajkáról elhangzó fohász. A vallásos hitnek ezekben a fohásaiban a protestáns vallásos lírának nemcsak az áhitata, de lendülete is megkapó.

A magyar nemesség, elsősorban természetesen a protestáns nemesség lelkületét tükröztetik azok a jellegzetes felszólalások, amelyeket a névteien énekes *Thököly haditanácsában* a kuruc vezérek ajkára ad (Thaly: Ad. I. 89. l.); a másik oldal gondolkodását viszont az 1681. évi országgyűlésnek verses visszhangja mutatja. (*Afflictis non est superaddenda afflictio*. IK. 1893.) Az a panasz szólal meg ebben a versben, hogy «magyar magyar ellen halálos ellenség, vére ellen kardot köt ez a nemzetség, atyja, fia, bátya közt nincs most békesség». Rámutat az idegenek — a török és francia — áskálódására és kérdőre vonja a vezért: «Ez-é a szabadság, amidőn hazádot pusztítod és igaz ügyében rongálod, szomszéd barátodnak javát fölpraedáld, igaz atyja-fiát mint pogánt levágod? Ez-é a szabadság, midőn így kóborlasz, megromlott hazádon te magad tolvajlasz? ...» A haza folytonos háborúit, az országgyűlések örökös eredménytelenségét a protestáns sérelmi politikára fordítja vissza; az egy hit erejét hangosztatva, e sóhajjal végzi: «Szánd meg Isten, kérlek, megromlott hazámat». A «labanc gúnyversből» is (Szencsey DK-ből: Thaly: Ad. I. 173. l.) a törökkel paktáló, békességbontó Thököly elítélése, megvetése újjong a pütkösdi királyság kockafordulásán.

Thököly bukásának nyomán a búsongó énekeknek új csokra fakad: a szegénylegények dalaiban. A szegénylegény egyik típusa az iskolából szakadt el, szegényen kóborol, mesterséghez nem fog, mert az inaskodást szégyenli; az uraknak szolgál, de csak pironogatást kap; a kapától idegenkedik, hiszen tentához és pennához szokott; lerongyolódott (*Szegénylegény dolga* ... Erdélyi i. m. 132:58. é.); «dolgozással élélhetne, henyélést ha elkerülne a szegénylegény». A másik típus a katonasorból kopott ki. A kuruc időben nagy becse volt: «ezek bátorsággal németre mentenek, eleget közülök lóról levertének, sok officéreket meg is kötöztének, ellenség vérével földet öntöztének».

¹ *Panaszolkodhatunk* ... Szencsey DK. 177. l. Thaly: Ad. I. 66. l.

² *Oh Sion leánya* ... Szencsey DK. 172. l. Thaly: Ad. I. 49. l.

³ *Midőn Adrianus* ... Mihály deák k. EPhK. 1888. 64. l. — *Oh vajha Valaki* ... Thaly: Ad. I. 58. (Ennek Várad Szabó Györgytől eredő átalakításáról: IK. 1903. 86. l.) Szőnyi N. J.: *Martyrok koronája*. 1675. 164. l.

De lerongyolódott állapotjukban katonának sem fogadják őket, a vén vitézt lenézik, előljáróvá úgyis csak németet tesznek. (*Példabeszédekben azt minden ...* Erdélyi: i. m. 53. é.) Nyomorú sorsuk panaszát halljuk: csak a remény enyhíti keserűségüket («Katonacsillag földerül!»),¹ meg az Istenbe vetett bizalom. Geszti István,² Janóczy András³ a vallásos megnyugvást talált szegénylegénytípusnak a példái. A hazátlanság, elhagyatottság, Istenre-hagyatkozás megkapó sorai kerülnek e dalokban elénk.⁴ A másik oldalon viszont a bajjal-szenvedéssel mit sem törődő humornak, a «mint élhetek: élek»-hangulatának friss kibugygyanása űzi el a jövőtlen sors felhőjét.⁵

A földjén, lakóhelyén maradt magyarságra rászakadt az accisa, porció, a rengeteg adó; szállásából kitúrja az idegen; a nyomorult magyar nép, sárból formált kép, csak az Istentől remélheti, hogy egyszer még sorsa jobbra fordul.⁶ Az 1697. évi tokaji zendülés jajszóval tölti be a Hegyalját, átok száll az «országunk-hervasztó pünkösdi király» után, és bűnbánó hang siratja a gyűlöletet, amellyel «az papokra, csuklyás barátokra, ártatlan életű Ignác fiaira» fenekedtek.⁷ A megáradt szenvedések örvényében hiába tekint vezér vagy megmentő után a magyar: nincs Atlasa, Aeneasa, Dávidja, Sámsonja, Ulyssese, Herculese, ... «rajta a sok inség, nincsen tanácsosa, mely vizeken evez, nincsen kormányosa.» Az egyik jajt a másik követi: a hold igájából a napnyugati sas körme közé került; mintha az ördög szabadult volna el láncáról, dönti a hatalom a protestáns templomokat: a protestáns magyar egyház kétségbeesésének, fékevesztett dühének, Istenre-appellálásának jajongó versszakaiiban csendül ki a XVII. század politikai-vallási harcainak lírai megnyilatkozása.⁸

A küzdelmeknek, szenvedéseknek és latorságoknak ebben a világában a lírai költészetnek még két ága fejlődik ki: a börtönéneknek és a siratóversek. «Noha az rabok is vasakat viselnek: de munkájok között mégis énekelnek» (*Reménység az embert ...* Erdélyi: i. m. 128:56. l.) — különösen akkor, amikor utolsó órájukra ébrednek reá. A török fogság szenvedéseit nyügi a század elején Wathay Ferenc; kitekint a magyar

¹ *Egy bujdosó szegénylegény ...* Szencsey és Bocskor DK. Thaly Ad. I. 239. l.

² *Gondviselő édesatyám ...* Bocskor DK. Thaly: Ad. I. 250. l.

³ *Ideje bujdosásomnak ...* Thaly: Ad. I. 266. VE. I. 263. l.

⁴ Pl. *Bujdosik, bujdosik ...* Thaly: VE. I. 211. l. 10 vsz.

⁵ *Mit busulsz kenyeres ...* Szencsey DK. 204. l. Thaly: Ad. I. 227. l. Hangulata Petki János énekében. Dézsi Balassa-kiad. II. 369. l.

⁶ *Oh szegény magyarság ...* Szencsey DK. 50. l. Thaly: Ad. I. 270. l.

⁷ *Cantio Tokaj. 1697.* Thaly: Ad. I. 275. l. — *Cantio flebilis. 1697.* Uo. 282. — *Phaëtonis incendium.* IK. 1917. 330. l.

⁸ *Zokogó sírással ...* Szencsey DK. 232. l. Thaly: Ad. I. 287. l.

rabok százai koporsójának, a Csonka-toronynek ablakából, elnézi és elhallgatja a fülemülét, amely talán az ő hazájából szállt ide, a messze földre; eszébe jutnak otthoni napjai, amikor kedves társával járt a fák alatt és «hegedű zöngésvel» mulattatta kegyesét; máskor vénségére ébred reá, hogy ifjúságának örömeit idézgethesse; képzeletben haza látogat és feleségével enyeleg; máskor honn lévő társait lelkesíti az Istenért való harcra; néha pedig a maga lelkét vigasztalja (Száz. 1914.). Egy névtelen Ujvár tömlőcéből sóhajtja énekét (Kuun-k. 44. s k. l.), sóvárogja a szabadulást, kéri Jónás és Dániel Istenének szabadító kegyelmét. Szinte megegyezik vele Zólyomi Dávid éneke; (Szencsey DK. 120. l. Thaly: VÉ. I. 135. l.) elégedetlen panasszal indul, a véletlent vádolja, de ő is az Isten jóságán bizakodó megnyugvásban csitul el. Rimanóczy¹ azon kesereg, hogy gyermekeit gyalázatba döntötte, és a halált sóvárogja, gonosz fajtalanságának méltó büntetését. Rákóczi László (Thaly: VÉ. I. 171. l.) azon kesereg, hogy a saját katonái hagyták el és juttatták török kézre; Sas István² Fogaras várából elmélkedik a szerencse forgandóságáról és átkozza a balsorsán örvendező irigyeket. A börtönénekeknek ezen a típusán kívül él az is, amely búcsúztató versek mintájára a mulandóságról vagy a szerencse forgandóságáról való elmélkedéssel indul, azután rabságát és annak okát mutatja be, végül búcsút vesz hozzátartozóitól és Istennek ajánlja lelkét³. A halálra készülőknek ugyanolyan megszólaltatása ez, mint a siratóversek, csak az utóbbiaknak dicsőítő versszakai hiányoznak belőle. A halott Sárkány Istvánról már elmondja a vers, (Thaly: VÉ. I. 139. l.) hogy a tanítóknak volt jó patrónusa és derék magistratusnak tisztelték; Kádár István énekében⁴ az ujfalusi harc elbeszélése mutatja a búcsúzó halottnak vitézségét; Kovács György magabemutatása⁵ a török ellen harcoló magyar vitézt emeli ki, akinek utolsó percében is csak az fáj, hogy nem a pogány fegyverétől szenved a halált. Sempsei Ferenc⁶ büszkén vallja, hogy a tihanyi, vázsonyi, veszprémi vitézekkel együtt harcolt a török ellen; «Piros, szép véremet elvitte folyóvíz — így vigasztalja feleségét — De bosszút áll érte, az ki menybül ránk níz.» A búcsúztató vallásos fohászázt ezekben a vitézi büszkeség és a példa követésére való buzdítás emeli az egyszerű temetői siratóversek fölé, melyekben a «megszáradott nyelvet és a halálnak étkétül megszömörölt

¹ Thaly, VÉ. I. 238. l. — Erdélyi: i. m. 42. é.

² Erdélyi: i. m. 54. é. — Thaly: VÉ. I. 205. l.

³ Pl. Szencsey DK-ban Raby István éneke. Thaly: VÉ. I. 236. l.

⁴ Kődi Farkas János verse. V. ö. Deák Ferenc. *Irodalomtörténeti tanulmányok*. 1909.

⁵ Thaly: VÉ. I. 228. l. — Erdélyi: i. m. 44. é.

⁶ A valószínűleg Ács Mihálytól eredő búcsúztató Erdélyinél i. m. 40. é.

szívet» még egy végső kötelesség búcsúzkodó köszönetmondásra készíti.¹ A haza fájdalmának, szenvedéseinek átérzett tolmácsolása azonban a két típus élére Bónis Ferenc keservét emeli. (IK. 1917. 338. l.) A hazához intézett megszólítással indul, tizenegy versszakban siratja pusztulását; elmondja, mennyire igyekezett orvosolni sebeit (13—17.); majd rab társaihoz fordul jókívánságával, hogy azután búcsút véve feleségétől és gyermekétől, hazájától, bizalommal tegye az Úr kezébe életét. «Uram — mondja a fohász — elvégeztem, melyet bízál reám, Igaz vallásomban, melyben szült volt anyám, hiven megmaradtam: jövel kedves Atyám.» A halálra készülő rab nemes egyéniségének legerőteljesebb és legmeghatóbb bizonysga ez a búcsúzás, melyet a veleérző ittmaradtak szeretete ad az ajkára.

Ha a XVII. századnak ebben a politikai lírájában uralkodó marad is a XVI. század jeremiádjainak a hangja, mégis megállapíthatjuk, hogy még tartalmi motívumokkal is bővül. A formai újdonságok közül ki kell emelnem Vásárhelyi Rotarides István versét,² «ez kis strenát», melyet szerzője «tragoedia nótára szerze», azaz allegorikus szereplők hosszú sorának ajkára ad. Felvonulnak benne a Múzsák, a klasszikus istenek és félistenek, a hét planéta, a zodiakus jegyek, a sibyllák, Báthori fejedelem búcsúzásának echója, az angyalok, arkan- gyalok, szeráfok, patriarkák, próféták és apostolok: egy egész színes világ, amely a barokk ünneplő játékok színpadáról vonult ide, hogy Bethlent köszöntse. Az allegorikus szereplők epikai felvonultatása jellemzi a Homonnay Györgyről szóló éneket is, (IK. 1926. 222. l.) csak hogy a fejtegetés és vitatkozás zavarossá teszi. Barokk allegória Zilahi János tállyai iskolamester verse is, (*Phaëton tüze*. IK. 1917. 330. l.) amely protasisul a klasszikus Phaëton-mítoszt meséli el, hogy ezzel a tokaji vérengzés iszonyatosságát kiemelje. Ha a pusztítók felbuztatásának Alecto-jelenetét, ezt a Zrinyi eposzából vett motívumot olvassuk, Zilahi Jánost a magyar barokk tudatos munkásának kell mondanunk. Gyanú fogja el az embert, nem a *Balassa Menyhért árultatásának* gyónási jelenete volt-e a mintája a *Confessio Rakocziának*, bizonysgául annak, hogy a XVII. század tudatosan építi a maga irodalmát a XVI. századéra. De ha ezt a gyanút nem is tudjuk igazolni, az kétségtelen, hogy a még rendesen XVI. századi versforma a jeremiádok és temetési versek sablonjából messze továbbfejlődött e politikai költészet termékeiben.

¹ *Cantio tristis* Joh. Kovas. — *Breve epicidium super obitu gen. Dni Tarczali* IK. 1918. 75. és 83. l. — *Lessus in funere D. Steph. Károlyi.* — *Epitaphium Prodr. Pri. Apafi.* IK. 1917. 340, 342. l. *Keczer Menyhért felett:* u. o. 1910. 207. l.

² *Epitafion katastrofikon.* Az az szomorúsághról örömré változó versek. 1618.

VI.

A szerelmi ének megítélése a XVII. században ugyanoly kemény, mint volt a XVI.-ban. Egyházi írók óva figyelmeztetnek e lator, fajtalan énekek romboló hatására. «Mennyiszer történik — írják¹ — hogy egy rossz versből vagy egy ocsmány énekből holtig való latorsága következik sokaknak.» Eltiltanak a hallgatásától, már azt is bűnnek mondják. «Szent Demjén húga — olvassuk az egyik fejtegetésben — ki szent életet viselt vala teljes életébe, holtá után megjelent Szent Demjénnek, mondván, hogy nagy gyötrelembe volna; okát kérdi Szent Demjén: Lám, úgymond, szent életet viseltél az földön. Mond az huga: Ez az oka, hogy egyszer cellámba állván, hallám táncolóknak énekléseket valami édességgel.» (Marosvásárhelyi Gergely: *Világ kezdetitől*... 76. l.) Maga az elgyönyörködő hallgatás is kárhozatba visz — és mégis «akárminémű rendbéli emberek azzal mutogatják éles elméjeket, hogy undok virágénekeket irkálnak; melyeket mind gyermekek, s mind leányasszonyok kardéra tudnak, és csaknem minden házak ezekkel zengedeznek.» Ezzel a megítéléssel szemben nincs ereje annak a védelemnek, melyet Rimay fejt ki tervezett Balassa-kiadásának előszavában: hogy «az szerelem argumentomában való énekek» nélkül az antik és modern irodalom csonka volna; annál kevésbbé lehetett ereje, mert hisz maga Rimay is kénytelen megbélyegezni a paráznaságról írt elmélkedésében a saját kora ifjait, akik «létrát vévén kezében avagy kobzot és egyéb vigadó szerszámot», szerelmi kalandra indulnak, és a szerelemtől is azt tanítja, hogy «égő lángja szomorú életnek indítója, bujaságnak gyújtója, szép életnek rontója». Annak a klasszikus szerelmi költészetnek szabadságától bizony maga is visszariadt és verseskönyvében Ovidius pajkos tanácsának fordítása után választ írni szűz Diana nevében. (*Munkái*. 1904. 7. és 8. é.)

Az kétségtelen, hogy e virágénekek inkább a csapongó szeretkezésnek, mint az állandó szerelemnek a vallomásai, ha ott van is bennük az ígéret a hűségről és állhatatosságról. A megjelenített élmény rendesen csak ennyi: az ifjú egy szűzet lát a kertben; int neki, s az az intést mosollyal fogadja; kedveskedő párbeszéd indul, végül az ifjú egy rózsaszálát kap. (*Vásárhelyi DK.* 81. d.) Vagy unalomról panaszkodik az ifjú, bántja, hogy másnak van szeretője; eszébe jut, hogy a sikátor mellett lakik egy szép asszony, bekopog hát ahhoz, s mivel szívesen fogadják, ott mulat vele. A másik énekes (Teleki ÉK. 40., VDK. 28. d.) csak egy éjszakára kér szállást és vigaszt, amit a leány ölelése adna. Van ének, amelyben a kassai bíró leánya csalogatja

¹ Pázmány Péter: *Vízkereszt után* I. vas. I. préd. V. ö. még a *Pünkösöd u.* XXIII. vas. I. pr.-ját.

magához a legényeket (VDK. 38. d.), és egész sereg, amely a szerelem átélt gyönyöreit szövi dalba.

Az uralkodó motívum a virágénekekben a szerelem; ennek boldogságát (VDK. 74. d.), nagyságát (VDK. 119. d.) vagy boldogtalanságát (VDK. 4. d.) dalolják. Csókra sóvárgó ajkuk bókákat dalol a sólyomszemű, rózsarcú kedvesről; elmondják gyönyörűséges szép violának, kertjükben nőtt majorannának; dicsérik, mert «ifjú, de szelíd mint gerlice, ki tűr, fejr melle olyan, mint az megrakott csűr, piros orcácskáján csaknem hasad az bőr; kövérke, édeske, mint az szép kövér für». (Mátray-k. 45a. l.) A kertnek alig van virága, amelyet a kegyes ünnepelésére kölcsön nem kérnének. Gyakrabban visszatér a sólyom képe (Tel. ÉK. 12. Rimay 26. d.), a holló kergette ráro (VDK. 94. d.); a daljelenetekben ismételve kertész, a leány, aki Venus virágoskertjét gondolzza (VDK. 45. d., Tel. ÉK. 37. d.), akinek rózsafája behajlik az ifjú ablakán (VDK. 91. d.), aki ott pihen Venus virágjai között. (VDK. 20. d.) Maga a dal arról tesz vallomást, milyen erős lánggra gyulladt a kedves látásán az ifjú (Kom. ÉK. 11. d.); elmondja, mennyire természetellenes a magányos élet (VDK. 86. d., 47. d.); felizzik benne a vágyódás, mely kinzóbb, mint a sasok rágta Tityusé (VDK. 51. d.); máskor a dal csókos üzenet (Tel. ÉK. 20. d.), csalogató hívogatás (VDK. 35. d. — Kom. ÉK. 8., 35. d.), tartóztató kérése (Kom. ÉK. 29. d. — Mátray-k. 51. l.), telve hivatkozással a széphistóriák szomorú szerelmeseire. Majd a panasz tör ki azon, hogy nem tud kedvesével szólni, mert távol szakadtak egymástól (Kom. ÉK. 30. d.), hisz oly «nehéz, ki kit szeret, annak távozása, egymástól válása». (VDK. 10. d.) Később is fűlsajog a válás emléke és szenvedése (Tel. ÉK. 19. d.), megjelenik a válás érzékeny és érzéki jelenete (Kom. ÉK. 7. d.), s felhangzik a biztatás: «Ha elválunk egymástul is, ne utáljuk egymást meg is» (Kom. ÉK. 12. d.); és felidéződnek az együtt töltött órák emlékei. (Kom. ÉK. 26. d.) Forr a szerelem a kegyestől távol is: a seb az orvost sóvárogja. (VDK. 10. d.) Néha belesír az állhatatlanság panasz is (VDK. 43. d.), vád a hűtlenség miatt (VDK. 46., 104. d.), haragos kitörés az irigyek ellen, akik a boldogságot feldúlták. (Kom. ÉK. 26. d. — Tel. ÉK. 3. d.) Szidalom és átok száll a csalárd Cupido felé, aki — mint madarat a madarász, méhet a méz — az ifjút ígérettel rabságba verte, de megcsalta. (Kom. ÉK. 5. d., VDK. 56. d.)

Az érzés megnyilatkozásának formája egyszerű megszólítás, párbeszéd jelenet megelevenítése, madárral való beszélgetés (Kom. ÉK. 17. d., VDK. 96. d.), allegorikus történet (VDK. 18., 51. d. Szencsey 206. l.) vagy levél. Természetes, hogy mindez keveredik: nemcsak a levél szolgáltatájlását halljuk, hanem annak eredményét is (VDK. 20. d.); az allegorikus kezdet valóságos eleménynek adja át helyét, a párbeszéd vagy megszólítás után a

hódítás eredményét is elárulja egy-két versszak (VDK. 21. és 63. Tel. ÉK. 34. d.); néha vallásos fordulat lep meg (VDK. 91., 102. d.), vagy vallásos ének versszaka keveredik a szerelmi dalba (VDK. 2. d. 9. vsz.); sokszor álom a kép vagy a megindulás.

A vers célja a szerelem igazolása: «Hozzád való szeretetem vett erre, nem más» — írja az egyik megokolás.¹ A másik ezzel a postscriptummal zárja: «Ez versem ne késsék, meg ne gátolódjék, hanem mindjárt adassék Annak, az ki előtt nevem nem titkolám, de másoktól rejtessék...» (VDK. 62. d.) A vers a kedveskedés jele (Komáromi ÉK. 30. d.), de jutalom is. «Rólad feledékeny, mint látod, nem leszek, emlékezetedre egy nótát felveszek» — írja Barakonyi kedvesének, és annak nevét a versfőkbe foglalja. (Teleki ÉK. 6. d.) Máskor csak emlék; «Ez egynéhány szócskát írák csak amazért, Hogy varró ládádban tartsd emlékezetért» — így fejeződik be egy kedveskedő ének.² Azt is tudja az énekszerző, hogy a poéta szava hatásosabb az egyszerű vallomásnál, és amikor erről vallomást tesz, maga is szeretné ezt az adományt elnyerni. (VDK. 60. d.)

Bár ebből nyilvánvaló hogy az énekszerző büszke a maga énekére, az mégsem marad az ő tulajdona; még a versfők megkötő név-vallomása sem tudja ezt biztosítani. A Balassa-Rimay istenes énekeinek kiadója panaszolja,³ hogy a Balassa-verseket is eltulajdonították: «Némely maga gondolatlanok, elmés voltokat akarván mutogatni, felette igen megvesztegették, magok vagy másoknak nevét kikalapálván a versek fejéből.» Maradt is néhány példája ennek a «megvesztegetésnek.» A *Vásárhelyi daloskönyv* 59. éneke Balassa híres dalának (*A darvaknak szól*) a változata; csak a szerelem állandóságát jelző sort («vig szivemet aki ő magánál rekeszté») enyhíti és a sablonos szerelemvallás versszakával egészíti ki. A 108. ének sorrendcserével, de elég híven ismétli Balassa *Dialogusát* (XLV.), de a kérdező barátot egy «sivalkodva» közeledő kegyessel cseréli fel, a pompás énekhez öt versszakot told; ezekben a panaszos szerelmes egyedül marad, a következő szakban mégis a megbékélt kegyessel vált szót és közli panaszát. Az 57. ének szerzője ismerte Balassa versét *De Julia venante*; a 122. dalban két különböző Balassa-vers egy-egy szakára ismerünk. De megvan ez a különös szabadság mások énekei lejegyzésénél is. A *Teleki-énekeskönyv*ben sem csupán Barakonyi saját versei vannak; ott van Petki Jánosnak a Radvánszky-kódexből ismert verse (Dézsi Balassa-kiad. II 369. l. — Teleky ÉK. 11. d.), de az elmélkedő versből csak három szakot vesz át,

¹ Mátray DK. 42. l. (Komáromi ÉK. 10., VDK. 48. d.)

² Teleki ÉK. és Mátray-k. 11. d. (vált.)

³ Az 1665. évi kassai kiadás. Rimay *Munkái*. 1904. 21*. 1.

közben pedig egy, szerelmeséről szólóval megtoldja és így a saját szerelmi élményébe olvasztja. Hogy mennyire köztulajdonnak tekintette ez a kor a világi éneket, annak legszembetűnőbb bizonyosságát Esterházy Pál adja,¹ aki a maga mulatóságára tizenkét darabból egy dalfüzért állít össze, de a legtöbb ének Zrinyi és Listius versszakainak szabad egybeállításával, csak annyi szövegváltoztatással, amennyit az összefűzés tartalmi fonala megkívánt. Ugyanígy szötte Gyöngyösi István soraiból és versszakáiból össze a *Komáromi énekeskönyv* összeírója a *Csalárd most ez világ* kezdetű éneket. (EPhK. 1899. 432. l.) Nyilvánvalóan a *Vásárhelyi-daloskönyv* teljesebb dalszövege őrizte meg a *Teleki-énekeskönyv* néhány darabjának forrását.² Általában e kor daloskönyveinek szövegváltozatai mind e tétel igazolói. Természetes, hogy elsősorban a datálás versszakát írják át; előfordul, hogy a forrást élményt-elmondó versszakokkal toldják meg; (Komáromi ÉK. 26. d.) sokszor magát a hangulatot változtatja meg a toldás. (u. o. 17—VDK. 96. d.) Nagyon gyakori, hogy versszakok vándorolnak, szakadnak ki eredeti helyükről és olvadnak bele új dalba. (VDK. 40—Komáromi ÉK. 8. d.)

De ha már a dal maga is ilyen közkinccs, mennyire magától értődő, hogy a képek, hasonlatok, stilvirágok, jellegzetes szólások folytonosan ismétlődnek, egyből másba átkerülnek e kor lírájában. Szembetűnően egységes a dalstílus, az, amelyet Balassa Bálint a megvetett virágénekből és a maga korának humanista gyökerű lírájából a saját egyéniségének hordozójává fejlesztett ki. Ez magyarázza meg azt a járványt, amellyel irodalmunk kutatói a XVII. század énekeskönyveiből eredeti Balassa-verseket akartak kimutatni.³ A XVII. század lírájának motívumai annyira közösek Balassáéval, hogy énekeskönyveinknek akárhány darabja odaillenek Balassa versei közé; de legtöbbször nem azért, mert Balassa szerzeményei, hanem a Balassa-mintához való illeszkedésük révén. A stíluson és versformán kívül a «versszerző találmányok» sablonja is Balassa példáján honosul meg: Venus et Amator párbeszédétől a küldött ajándék jelentésének magyarázásáig.

A figyelmes vizsgáló azonban könnyen észreveszi, hogy ezek a Balassa-tanítványok már csak Balassán keresztül ismerik a barokk világi lírának világirodalmi természetét és divatját. Rimay még eszünkbe juttatja magát Ovidiust (Munkái: 16: 7. l.)

¹ Verseit Merényi adta ki az 1892. IK.-ben; forrásukra Kanyaró mutatott rá az EPhK. 1893-ban.

² Tel. ÉK. 22—VDK. 53.; Tel. ÉK. 34—VDK. 63.; Tel. ÉK. 35—VDK. 95.; Tel. ÉK. 37—VDK. 45. d. (a tudatos változtatás ez utóbbinál a legszembetűnőbb.)

³ Megkezdte a Borbély-k. felfedezésekor Torma Károly (Száz. 1889. 638.); folytatta Ferenczi Zoltán a VDK. kiadásakor és felújította Dézsi Lajos teljes Balassa-kiadásával.

és Johannes Secundust, (*Kiben Echotul veszen feleletet.* u. o. 14:6. l.) de a többinek klasszikus színezete már közvetett forrás higitó hatását mutatja. Így aztán nincs élet e versek Venusában és Dianájában, Minervájában és Cupidójában; csak afféle kísértetes szereplők Clio és Talia, Saturnus és Juno; nincs a klasszikus mitológiában igazolható szerepe Tiestesnek és Bellisnek: üres diszitményekké váltak. A másik eltérés még szembeszökőbb: az az érzékiség, amit Balassa művésztette tudott finomítani, a XVII. század verselőinél sokszor nagyon is nyílt, durva. Sok helyen olyan nyersen számolnak be «Venus-asszony játékanak forgatásáról», (Mátray-k. 13. l.) hogy a mai kiadó csak pontozó jelzéssel meri közölni a szöveget. Ez a nyers beszéd nyilvánvaló közeledés ahhoz a «népi», azaz a nemesi összefüggések mulatságain divatos virágénekekhez, amelyet Balassa megfinomítva irodalmivá akart emelni. Énekeskönyveink ebből az alsóbb rétegből is bőven jegyeztek le: lakodalmi verseket,¹ bordalokat, (VDK. 16., 71., 83. d.) táncnótákat, (VDK. 25., 39., 78., 89., 92., 97., 116. d.) pajkos kötődéseket, (VDK. 12., 15., 49., 125., 126., 26. d.) vénleány bemutatásokat, (Komáromi EK. 3. d.) részeges asszonyról mondott rigmusokat, (Szencsey: 79. l. Thaly: VÉ. II. 51. l.) könnyelmű fehérszemélyek férficsalogatóit. (VDK. 113. d.) Hangjukat és szempontjukat a legdurvábban a bőven másolt leánybemutató szemlélteti.²

Azt a néhány nevet, amely a Balassa *Colloquium*-ában említett «octo viatores» költői iskolájából elének kerül, könnyű jellemeznünk. Rimay János sokat olvasott poéta, az egyetlen, aki igaz kegyelettel őrzi mesterének, Balassának verseit és vershagyományait. Szembetűnő ez virágénekein is; nemcsak az ihlető motívumokban, de azok megjelenítésében is a példára emlékezünk. Az alaptermészet azonban más benne: innen az ismételve előtörő moralizáló hang egyik-másik virágénekeiben. Az olvasó szinte látja, hogy egy-egy pajkosabb vers után hogyan szégyenkezik.³ Stílusa könnyed, könnyen folyik tollából a vers, de vallásos verseinek játékos ritmusát hiába keressük virágénekeiben. Néha megüti az olvasót a verselőből áradó melegség, de egy-egy jól-ismert stilmotívum átvétele, máskor egy mesterkélt kikalapált hasonlat (*Mert te szépségedben szívem úgy merült be, mint tengerben Velence.* 21. d.) hamarosan lehűt. A virágének Balassa teremtette típusának becsületes, de tehetségben messze elmaradó fenntartója.⁴

¹ VDK. 11., 130., 27., 72., 128., 93. d. Szencsey 6., 98, 103.. l. Komáromi EK. 4. d.

² Mátrai-k. 17. l.; VDK. 11. d.; a pataki *Felvidtő* kéziratból IK. 1917. 343. l.

³ Erdemes a 16:7., 17:8., 24:13. és 26:15. dalokat ebből a szempontból egymásután elolvasni.

⁴ Erdemes Balassa XI. énekével a 71:3. vitézi dalt összevetni.

Radvánszky János, amikor a «*Heu quam cuncta abeunt celeri mortalia cursu*» gondolatán elmélkedik, Balassa Bálintra gondolva, felsóhajt, hogy mit használnak immár neki «sok írási és kegyes szerelmi, bölcsen írt könyvei, elméje elei»? Költői eszményképe Balassa volt; hogy jól ismerte annak verseit, azt nemcsak az *Inventio poetica* című énekének sablonos versszerző találmánya, nemcsak stílusának Balassából vett elemei, nemcsak versformái mutatják, hanem 10. dala is, amely egyszerűen egy Balassa-éneket fejleszt tovább. Erdeme, hogy dalainak élményszerűségét éreztetni tudja, mégpedig a helyzet egyéni volta mellett sokszor egyéni, szinte a népdalra emlékeztető képeivel is.¹ Melegebb szív, mint Rimay, és változatosabb a stílusa is.² Úgy látszik, Zrínyi Miklós líráját is olvasta: néhol a reminiscenciák erre vallanak (a IV. és VI. dalban).

A gróf Balassa Bálint versei csak a típussal mutatnak kapcsolatot. Kevés ránk maradt énekében is sok a sablon; igazi Balassa-hangot csak egyben üt meg (*Bár ne tudtam volna...*), de egyéni hangot is hallunk nála. Van egy kötődő verse, amely a népdalnak Mistral Magali-dalában halhatatlanná tett típusából ered, az elválhatatlanságnak lendületes hirdetője (*Bujkász s nyilván...*): a XVII. századnak egyik legfrissebb virágéneke. Formában sem köti a nagy előd; egyik dalában a sapphicus versszak melódiáját is megpróbálja. (*Botlász-é...*) Legmelegebb a vallásos hangulat kifejezése (*Az elmúlt esztendőök...*), de van erő hirhedt Átkában is, amellyel rosszakaróit sujtja.

Madách Gáspárt³ *Soliloquium Johannis Riminali* című verse már a közvetett mesterhez, Rimayhoz kapcsolja: jellemzően mutatja ezt az is, hogy szerelmesének, Czobor Annának nevét nem virágénekekbe, hanem cseh nyelvből fordított vallásos elmélkedések versfejeibe foglalja. Az elmélkedő jelleg uralkodik rajta, stílusa bizony nehézkes, szerkezeti egység még legjobb versében, a Wesselényi nevére szerzett énekben sincs. A Czobor Évát megéneklő Keglevich Miklós gróf a virágének sablonjával kérleli kedvesét, szép Dianáját (Figyelő: IX. 149. s k. l.); semmi egyéni a versben, pedig «egy fene barlangban» szerzé. Nem poéta gróf Zichy Péter sem (Uj Magyar Múzeum. 1852.); a Balassa-líra sablonjában mozog, de versei élményszerűségét egy-egy beléjük szőtt vonatkozás elárulja: egyszerű érzelmek, egyszerű helyzetek könnyed, de nem költői megdalolásai. Listius Lászlót is Rimay példája vezeti oktatóversében,⁴ vallásos és hazafias verseiben pedig a sablon ügyes, de érzéstelen utánzója.

Mesterét a lírai stílus fejlődésének útján csak Barakonyi Ferenc követte: a tartalmi és stilmotívum Balassa példájára

¹ Pl. VII. sz. dalban, bár a kép folytatása elromlik.

² A II. sz. d. egy kép ihletéből eredhet.

³ Versei az IK. 1901. 129. s k. l.

⁴ Ujv. Szabó: i. m. 127. l.

vall, de a saját élményében talál versihletet, a formában pedig új melódiák megcsendítésére törekszik. Nagyon érdekes ez ujságok között a 21. darab török nótájának szerkezete: az első vsz. 4. sorának a következőben harmadik, a végsőben második sorként való teljes ismétlését követeli meg. Újszerűek tót és oláh táncnótái, nemcsak versszak-szerkezetükkel, de néha (mint a 13., 14. d.) a versszakoknak verssé formálásával is. Mivel a magyar szöveg néha csak nehezen tud beletörni az újszerű dalformába, nyilvánvaló, hogy a dallal a dallamot is meg akarta honosítani és így a magyar dallamkincset gazdagította. Stílusában kevesebb a változatosság; egy-egy mondata kevés, kétség-telenül töle eredt dalában is vissza-visszatér (Ilyenek a Teleki ÉK-ben az 1., 2., 6., 7., 8., 19. d. és VDK. 109. d.); de a vers hangulatához elég híven simul és nem nyomja agyon a sablon. Nem csodáljuk, hogy kedvelt és elismert poéta volt: szerelmes megbizások is nótaszerzésre ösztökélték.¹

Mindezek a poéták azt mutatják, hogy a nemesi világ a szerelem kellékei között a virágéneket is nélkülözhetetlennek tartotta: aki tehát nem tudott írni vagy iratni, az a maga helyzetére alkalmazta a kezéhez került dalt. A kedvességben becse nyilván annak volt, amelyet a versfökből kiolvasható név kötött a szerelmeshez; innen az ambíció, amely Petrőczy Istvánnal a saját nevét a versfökkbe, a kedves nevét az első sorok záróbetűjébe foglalja.² Természetes, hogy a megrendelt vagy hódolatból írt versnek is a név bevallása emelte az értékét — viszont a felhasználandó kész vers szavai rendesen azért hányódnak úgy össze az énekeskönyvek lejegyzésében, mert a versfökök vallomásának egyediségét akarják eltüntetni. A típus és stílus tovább él,³ amíg Amadé a szerelem ezer hangulatának új, gáláns formát nem intonál.

Ettől a Balassa-típustól a kor lírikusai közül csak kettő tér el lényegesen. Az egyik egy boldogtalan asszony: Petrőczy Kata Szidónia. A versformában néha a Balassa-Rimay istenes énekeire emlékeztet, de stílje és hangulatvilága a protestáns penitenciázó zsoltárok rokona. «Csak magamba tartom holtig gyötrelmimet, versekkel enyhítem keserűségemet» — írja költészetének jellemzéséül; másutt pedig így adja meg énekeinek tartalmát: «Bánatim sokságát jelentik ritmusim». A szenvedéseknek elapadhatatlan sora lép elénk jajongásaiból. Kiskorában árván maradt, keserves gyámoltalanságra (IV. d.); vagyonától megfosztották ellenségei, neve az irigyek nyelvére jutott. Férje előbb rabságban szenvedett: uráért aggódott, kilincsel, könyörgött. (V. d.) De nem sokáig lehetett szabadságában öröme, mert

¹ Pl. Báthori Gábor. (Teleki ÉK. 33.)

² Erdélyi Pál: *Kuruc költészet*. 1903. 136.

³ V. ö. Ráday Pál énekeit a XVIII sz. elejéről: IK. 1915. 307—11. l.

a saját vére hódította el tőle. (XII. d.) Egy darabig csak hallgatott, csak befelé sírt, mert bízott az új kedvesnek hozzá való barátságában; a szégyen is tartóztatta — de ura egyre jobban elhidegült, minden szavát «visszamagyarázta», ok nélkül gyűlölte, egyre jobban megcsalta. Azt a keserűséget is meg kellett hallania férje ajkáról, hogy felesége halála esetére az új szerelmesnek ígérte el magát. Pedig tudja a maga értékét, és az sem kétes, hogy férje majd ezt az asszonyt is meg fogja únni, ha őt, a hűségest, képes volt megútálni. (XXV. d.) Gyötri a valóság, gyötri az álom (XXIII. d.); «mint tengerbe czöp viz», annyi a fájdalma, és nincs senki, aki vigasztalná, akinek elpanaszolhatná. Vallásos lelke előtt megvilágosodik az igazság: «Az hívek élete kereszt iskolája, melynek mind doctora, mind szenvedő tagja amaz első szülött, az Istennek fia». ¹ Így nő ki verseiből a két alappillér: a büntudat megnyugvása az Úr ítéletében és a bizalom az Isten megváltó szeretetében. (VI. d.) Megható szomorúsággal dalolja (XIV. d.):

Vetem szemeimet kerti virágokra,
Tavasszal zöldelő árnyékos ágakra,
Szép folyóvizekre, csorgó patakokra,
De az is nem használ, minden fordul búra.
Ez világi pompát könyves szemmel nézem,
Tündöklő szép voltát noha én szemlélem,
De semmi örömem nincsen abban nekem,
Semmi vigasztalást nem lelhet bús szívem.
Ha kezembe veszem szokott musikámat,
Reménylem, enyhítem azzal az én bűmot,
És vigasztalásomra kezdvén nótámat,
Indítja a helyett könnyhullatásimot.
Az miből másoknak lehet vigassága,
Abbul nő szívemnek nagy szomorúsága,
Sohonnan nem lehet annak orvossága,
Mert már elburított az bánat soksága.

Fájdalmasan jajgó dalaiból az élet keményen megtépett rabja sir felénk: nem csoda, hogy néha már a halálért eseng. (VII., XXI., XXVIII. d.) Szeme és szava legtöbbször az Istenhez emelkedik, akit pietista lelke oly nagy szeretettel ölel magához. (II. és XXXIV. d.) Férjéhez csak kérlelő szemrehányás száll, — egyébként magában emésztődik: a szerencse kegyetlenségén siránkozik. (VIII. és IX. d.) Hangja és formája nem változatos, versszerkezete is egyszerű, önkéntelenül adódó, de siralmát megragadó erővel önti dalaiba. ²

Más lírai stílust próbálnak magyar nyelven a költő Zrinyi Miklós lírai versei. Szerelmi költeményei ama kor olasz lírai

¹ Így vigasztalja Pápai Ferenc a *XII. lilium* (1705) elé tett ajánló-versben, amely a költőnő szenvedéseit is sorra veszi.

² Verselő ügyessége egyébként nem emelkedik az átlag fölé; az *Oh Jesu Christ mein Lebenslicht* (XLIV.) fordítása elmarad az Acsnál közölt tolmácsolás (*Jezus Krisztus én életem*) mögött.

elmélkedéseinek¹ visszhangjai. Van ezeknek is kapcsolatuk azzal a humanista lírával, amelyből Balassa vette mintáit, de hosszadalmasabbak, dallamban — ha uralkodik is a tipikus Zrinyi-szak — itt-ott (*Fantasia poetica*, *Vadász és Echo*) újszerűek. Az élményt ezek is elrejtik, sőt a mitológiai vagy bucolicus köntöst még átlátszhatatlanabbá szövik. A meg nem hallgatott szerelmes panasza hangzik belőlük: leánykérlelése, kegyetlenségének átka, a szerelem hatalmának hirdetése és a szerelem boldogtalanságának siránkozása. Zrinyi nem fordítja mintáit, csak hatást, ötletet, hangot, motívumot vesz tőlük; így, amikor Arianna elhagyatottságával szemlélteti a maga szerelmi «elárultatását»; amikor a vadász ajkára adja Viola kegyetlenségén síró panaszát, mint Marino a pásztoréra. A hangulat is azonos bennük, de hol a beállítás más,² hol a tartalom bővebb — és végül mindben megérzi az olvasó magának Zrinyinek az érzéseit. Hiába próbálják életrajzírói ezeket az idilleket Zrinyi életének egyes fordulataihoz kötni:³ ma még nem ismerjük oly pontosan Zrinyi hétköznapi életének adatait, hogy az idillek homályos élmény-vonatkozásait meg tudnók határozni. Az a büszkeség, amellyel a vadász mondja: «Musáknál laktam én, Apollót szolgáltam, Versemmel mindenkor nagy fát mozdítottam» — a fiatal Zrinyi ajkán aligha lehet más, mint irodalmi visszhang. Ámde bármennyire divat volt is a szerelem hatalmáról énekelni, Zrinyi idilljeiben a kedves kegyetlenségének, a szerelem mindenüttvalóságának áradó képekben és példákban való bemutatása friss, s meggyőző az énekes szomorúságáról és fájdalmaról. Az idill szerkezete néha nagyon bonyolult, a vers elnyúlik, de ellentéteiben, képbőségében sok a szépség. Irodalmibb vers az idill, mint hogy olyan általánossá válhatnék, mint a Balassa-stílus, — hosszadalmasabb, mint hogy énekelhetnék, noha maga Zrinyi a *Fantasia poetica*t alighanem dallamra készítette. Az irodalmi életnek nem válhatott részévé, csirájává — hiszen eposzának is jó másfél századon át kellett a feltámadásra várnia — de

¹ Elsősorban Marino verseinek. V. ö. Sántay Mária: *Zrinyi és Marino*. 1915. Zrinyi lírájában eddig inkább az átvett vonásokat keresték. De meg kell állapítani, hogy míg a versnek és nyelvnek mesterkélt művészete szempontjából Marino szépségétől messze elmarad, viszont az érzés őszintesége, erkölcsi ereje, élményi igazsága olasz mestere fölé emeli; izlését dicséri az is, hogy Marino fárasztó staffage-leírásai, mitológiai tudást affektáló felsorolásai is elmaradnak nála. Érdeme az is, hogy amíg Marino újsága is kétes az olasz lírában, Zrinyi a magyar poézisbe új hangot hoz lírai verseivel. V. ö. Belloni: *Il Seicento*. Milano, 1929 47. s k. l.

² Zrinyi lírájában szemmelátható, hogy a Mars éneklésével szemben a szerelem dalolása másodrangú (V. ö. *Arianna sírása*, 4. vsz.); nála a fohász, melyet lírai verse élén Pietro Michiele így foglal szóba: «Musa, ... or accorda la lira a novo metro, e a maggior gloria aspira!» — (Croce: *Lirici marinisti*. Bari, 1910. 314.), csak az eposz megindulásához illik.

³ Összefoglalja és cáfolja a próbálkozásokat Ferenczy Géza: *Zrinyi idilljeinek és életének kapcsolata*. 1929.

feljegyzendő mint egy új stílusnak első magyar próbája. Maga a nyelv néha mintha hajlékonyabb lenne a lírikus, mint az eposzíró Zrinyi szolgálatában. Az a frappáns rövidség, amellyel a mulandóság elgondolásakor támadt fohászt négy sorba fogja, (*Befed ez a kék ég...*) és a feszületre irt verses ima néhány verszaka Zrinyi helyét ott jelöli ki a kor érdemesebb lírikusai között.

VII.

A XVII. század lírája nem termett olyan lírai egyéniséget, mint a XVI. század Balassája; de azért korántsem lehet elintézni azzal a megállapítással, hogy énekszerzői szinte céh-szerűen őrzik Balassa Bálint hagyományait. Már azzal, hogy távol állanak a Balassa stílusát megszabó humanista lírától, azt nem közvetlenül, hanem csak a magyar mesteren keresztül ismerik, lehetővé teszik, hogy ez az új stílus szorosabban összeolvadjon a kiirthatatlan virágének élő hagyományaival. Ezzel betetőzik Balassa reformját: a közönség ajkán és tulajdonaként élő virágének felfrissítését. Sőt ebben a felfrissítésben is tovább haladnak a kijelölt úton: a hazánkban élő nemzetiségek dallamkincsét szívesen tanulják el, versformában és versszerkezetben átveszik újságát és vele a magyar dalt gazdagítják.

Ugyanígyen irányban hat az az újság is, amit az egyházi ének formai téren mutat. A rím csilingelése sokkal fontosabb eleme a XVII. század énekének, mint az előző századénak. A hagyományos nótajelzés ellenére a szöveg lüktetőbbé válik; a lüktetést középrímek csengése hangsúlyozza ki. Ezen az úton is a jellegzetes Balassa-versszak az irányjelző; de most a rím alapján megrajzolható strófaképlet apróbb sorokat, a sor-nagyságot ábrázoló vonalaknak játékos változatosságát mutatja. Szinte észrevétlenül szüremkedik át hozzánk az az új dallamkincs, amely a német dalt a századforduló korában olasz motívumokkal frissítette fel.¹ Szembetűnő ez a protestáns énekben is — gondoljunk Thordai János zsoltáraitra — de még jobban a katolikus egyházi lírán. Más oldalról hoz frissülést Szenczi Molnár Albert, a francia melódiát szolgáló strófászerkezettel; hatása a magyar lírára sokkal nagyobb, mint volt forrásáé, a Lobwasser-féle fordításé, a német protestáns lírára.²

A strófászerkezetnek ez az újsága a stílust is átformálta; az olvasónak észre kell vennie, hogy itt az énekszerző nem a próza nyelvén akar beszélni. Képek, szinonimák szinte buján teremnek, keverednek; maga a rím is arra kényszeríti az énekest, hogy a nyelven néha erőszakot tegyen: szócsonkítással, újszerű mondatkapcsolással. A színnek ebben a játékában az erőt a nyerseséggel,

¹ Günther Müller: *Geschichte des deutschen Liedes*. 1925. 30. s. k. l.

² Az utolsó megállapítás: u. o. 12. l.

a groteszkkal, a durvával próbálják biztosítani, a szó, a hasonlat meglepő megválasztásával. Más oldalon a kedveskedés, enyelgés, becézés a kicsinyítő képzők különös játékában tombol.

Maga a vallásos líra, az előző század egész termésének átlagához képest, meghittebbé, melegebbé válik. Az oktató hang uralmát a vallásos érzésnek pietisztikus tüze olvasztja fel; a tartalmi motívumok is ilyen irányban nyerne vagy vesztenek eddigi jelentőségükből. Az értelem vallása egybeolvad az érzelem vallásával, hogy a kis Jézust becéző dalokban, a szívet felajánló egyházi énekekben megalkossa legtipikusabb s egyszersmind legmelegebb vallomásait.

Maga a dal szerkezete is sokszor művészibb tudatosság eredménye. Ilyen tudatosság hozta létre annak idején a «versszerző találmányokat»; most ezek is tovább épülnek: allegorikus jelenetekké, színes képmagyarázatokká. Jobban kiformalódik a párbeszéd; allegorikus szereplők lépnek Venus és Cupido nyomába. Ez az allegória-kedvelés, különösen a tankölteményekben, a lírai stílusnak új világirodalmi divatját dokumentálja: a barokk ízlést. De nemcsak ez: mindaz, ami e korban formai újság, tudva vagy — legtöbbször — tudatlanul ennek az ízlésáramlatnak a hajtása.¹

A barokk ízlés líránkba több forrásból került, de legerőteljesebb közvetítője a germán műveltség volt. Még a katolikus egyházi ének latin forrásai is legtöbbször ennek a műveltségnek az eredményei; innen került a protestantizmusba a pietizmus, nem is annyira tantételei, mint inkább az érzésvilága. Nem véletlen az, hogy a protestáns énekeskönyvek új sorát Ács zárja le: azzal a kötettel, amelynek javarésze németből fordított ének. Szenczi Molnárnál sem szabad kicsibe vennünk a közvetlen forrást, a német Lobwassert.

Hogy a magyar talaj olyan könnyen magába fogadta az új ízlés magvetését, annak is megvan a természetes oka. A deákos iskoláztatás mellett előkészítette erre a talajt Balassa Bálint költészete. A lélek talaját pedig kellően alászántotta a háborús nyomorúságok végtelen sora és a vallásos érzésnek az a fellángolása, amelyet a magyar életben az ellenreformáció jelent.

¹ V. ö. G. Müller: i. m. 106. s k. l. — Fritz Strich: *Abhandlungen zur deutschen Literaturgeschichte* c. München, 1916. gyűjt. munkában: 21. s k. l. — O. Walzel: *Gehalt und Gestalt*. Wildpark-Potsdam. 319. s k. l.

